

ΚΕΟΙ
ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Διερεύνηση των χαρακτηριστικών ανακατανομής του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης

Επιτελική Σύνοψη

*Επιστημονικά Υπεύθυνη του Έργου
Κατερίνα Κ. Σαρρή
Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας*

Δεκέμβριος 2021

Περιεχόμενα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
2. ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ	8
3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	14
3.1. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	14
3.2. ΚΥΡΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	16
3.3. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ	18
3.3.1. ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ-ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΚΛΕΙΣΤΟΥ ΤΥΠΟΥ	18
3.3.2. ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ-ΟΜΑΔΕΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	21
3.3.3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ-ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ	22
3.3.4. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΔΙΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	24
4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ	ΣΦΑΛΜΑ! ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΟΡΙΣΤΕΙ ΣΕΛΙΔΟΔΕΙΚΤΗΣ.
4.1. ΜΗ ΑΜΕΙΒΟΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ	ΣΦΑΛΜΑ! ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΟΡΙΣΤΕΙ ΣΕΛΙΔΟΔΕΙΚΤΗΣ.
4.2. ΑΜΕΙΒΟΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ	ΣΦΑΛΜΑ! ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΟΡΙΣΤΕΙ ΣΕΛΙΔΟΔΕΙΚΤΗΣ.
4.3. ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ/ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ	ΣΦΑΛΜΑ! ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΟΡΙΣΤΕΙ ΣΕΛΙΔΟΔΕΙΚΤΗΣ.
4.4. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΣ/ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ	ΣΦΑΛΜΑ! ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΟΡΙΣΤΕΙ ΣΕΛΙΔΟΔΕΙΚΤΗΣ.
4.5. ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ	ΣΦΑΛΜΑ! ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΟΡΙΣΤΕΙ ΣΕΛΙΔΟΔΕΙΚΤΗΣ.
5. ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ, ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	25
6. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	39
7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	46

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σε συνέχεια της με αρ. πρωτ. 53/1.2.2021 πρόσκλησης του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας(ΚΕΘΙ), σχετικά με την εκδήλωση ενδιαφέροντος υποβολής προτάσεων για την υλοποίηση έρευνας, το Έργο «Ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης» ανατέθηκε και υλοποιήθηκε από το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών (ΕΠΙ) του Πανεπιστημίου Μακεδονίας με επιστημονικά υπεύθυνα την κ. Κατερίνα Σαρρή. Η έρευνα αυτή είναι η πρώτη που υλοποιείται στη χώρα μας με αυτό το αντικείμενο.

Το παρόν κείμενο, εν είδει Επιτελικής σύνοψης, αποτελεί μια συνοπτική περιγραφή των όσων παρουσιάστηκαν αναλυτικά στα τρία (3) διακριτά Παραδοτέα που δημιουργήθηκαν κατά την εκπόνηση του Έργου και ειδικότερα τη Βιβλιογραφική Επισκόπηση(Παραδοτέο Α), στην οποία καταγράφονται τα σύγχρονα εμπειρικά δεδομένα και οι κυριότερες τάσεις και πολιτικές σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο που αφορούν στα χαρακτηριστικά ανακατανομής του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, το Παραδοτέο Β με τίτλο «Ενδιάμεση έκθεση έρευνας», στο οποίο γίνεται αναφορά στο μεθοδολογικό πλαίσιο της ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας, στα ερευνητικά εργαλεία, στα πρώτα αποτελέσματα και στο ερευνητικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε καθώς και το Παραδοτέο Γ με τίτλο: «Αναλυτική τελική ενιαία έκθεση της έρευνας (ποσοτικής και ποιοτικής)».

Στο πλαίσιο της Επιτελικής Σύνοψης μετά την εισαγωγή (Ενότητα 1), γίνεται μια σύντομη αναφορά σε ορισμούς και έννοιες που χρησιμοποιήθηκαν για την έρευνα (Ενότητα 2), στη συνέχεια παρατίθεται το μεθοδολογικό πλαίσιο που υιοθετήθηκε (Ενότητα 3) και τέλος γίνεται η σύνθεση και η ερμηνεία των ευρημάτων της έρευνας (Ενότητα 4), μέσα από την οποία αναδεικνύεται ένα πλαίσιο προτεινόμενων προτάσεων πολιτικής (Ενότητα 5).

Η συγγραφική και ερευνητική ομάδα του Έργου ανά Παραδοτέο αποτελείται από τις/τους εκλεκτές και εκλεκτούς συνεργάτιδες/ες,

Νάνσυ Παπαλεξανδρή, Ελένη Νίνα Παζαρζή, Σταυρούλα Λασπίτα, Κατερίνα Σαρρή (Παραδοτέο Α),

Νικόλαο Μαρανζίδα, Γιώργο Σιάκα, Σταυρούλα Λασπίτα, Κατερίνα Σαρρή (Παραδοτέο Β), Σταυρούλα Λασπίτα, Άννα Τριχοπούλου, Κατερίνα Σαρρή, (Παραδοτέο Γ).

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστούμε θερμά την Πρόεδρο και τα στελέχη του ΚΕΘΙ που μας έδωσαν την ευκαιρία να ασχοληθούμε σε βάθος με ένα τόσο επίκαιρο και ενδιαφέρον θέμα με στόχο την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης και στη συνέχεια την πρόταση πολιτικών για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημικής κρίσης στην ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια υπό την οπτική του φύλου.

Ευχαριστούμε από καρδιάς τις συμμετέχουσες και τους συμμετέχοντες τόσο στην ποσοτική, αλλά και στην ποιοτική έρευνα που -αν και μεσούσης της πανδημικής κρίσης- ανταποκρίθηκαν με προθυμία.

Τέλος, θερμά ευχαριστώ τα μέλη της συγγραφικής και ερευνητικής ομάδας καθώς και τα μέλη του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για την άριστη συνεργασία και τη συνδρομή τους στο απαιτητικό αυτό έργο.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τους πρώτους μήνες του 2020 έχουμε έρθει αντιμέτωποι/ες με μία ακόμη κρίση. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) στις 11 Μαρτίου 2020, ανακήρυξε την εκδήλωση και εξάπλωση του νέου κορονοϊού ως παγκόσμια υγειονομική κρίση-πανδημία.

Η πανδημία αυτή έχει οδηγήσει σε δραματική απώλεια ανθρωπίνων ζωών παγκοσμίως και αποτελεί μια άνευ προηγουμένου πρόκληση για τη δημόσια υγεία. Επιπλέον, η *οικονομική και κοινωνική αναστάτωση* που προκαλείται από αυτήν, έχει σημαντικές συνέπειες στον τρόπο που ζούμε και εργαζόμαστε. Οι άνθρωποι έχουν αναγκαστεί να προσαρμόσουν το χρόνο που αφιερώνουν στις καθημερινές τους δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου τους, σύμφωνα με τα νέα δεδομένα που επιβάλλει η πανδημία, όπως η τηλεργασία, η κοινωνική αποστασιοποίηση, η χρήση της τεχνολογίας και του διαδικτύου ακόμα και στην εκπαίδευση (λόγω της αναστολής της λειτουργίας των σχολικών μονάδων) κ.λπ. Υπό αυτές τις συνθήκες, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στις επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης στην ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια, στον τρόπο λειτουργίας της οικογένειας, στο είδος της εργασίας, καθώς και στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Για παράδειγμα, η τηλεργασία από το σπίτι για μια δουλειά γραφείου μπορεί να είναι πιο εύκολο να συνεχιστεί από ό,τι άλλες. Οι εργαζόμενοι/ες, γυναίκες και άνδρες με μισθούς και παροχές είναι περισσότερο προστατευμένοι/ες. Η κοινωνική αποστασιοποίηση αλλά και η τηλεργασία μπορεί να είναι πιο εύκολα βιώσιμες σε ένα ευρύχωρο σπίτι με διαθέσιμη τη σχετική υλικοτεχνική υποδομή από ό,τι σε ένα μικρό διαμέρισμα χωρίς υποδομές και η αντιμετώπιση όλων αυτών από μια οικογένεια με δύο γονείς είναι σίγουρα πιο εφικτή από ό,τι από έναν μονογονέα.

Σύμφωνα με στοιχεία του Παγκόσμιου Οικονομικού Forum (World Economic Forum, 2021)¹, οι επιπτώσεις της πανδημίας σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, είναι δυσανάλογες για τις γυναίκες, σε σχέση με τους άνδρες και ιδιαίτερα σε τέσσερις βασικούς άξονες:

- Η πανδημία έχει πλήξει τομείς της οικονομίας όπου η γυναικεία απασχόληση παρουσιάζει μεγαλύτερη συγκέντρωση, κατά συνέπεια, αφενός οι γυναίκες

¹World Economic Forum (2021). Global Gender Gap Report 2021. Available from: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>

βιώνουν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και αφετέρου είναι πιο δύσκολη η επανένταξήτους στην απασχόληση.

- Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό μειώθηκε περισσότερο από αυτή των ανδρών κατά την έναρξη της πανδημίας.
- Τα ποσοστά επαναπρόσληψης είναι χαμηλότερα από αυτά των ανδρών και το ίδιο ισχύει και για τις προσλήψεις σε ιεραρχικά ανώτερες θέσεις.
- Μεταξύ των γυναικών που συνέχισαν να εργάζονται καθόλη τη διάρκεια της πανδημίας, ορισμένες έχουν μειώσει τις ώρες εργασίας τους περισσότερο από τους άνδρες, ενώ κάποιες σταμάτησαν να διεκδικούν θέσεις ευθύνης.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας, όπως για παράδειγμα, η ανεργία, η φτώχεια, η κοινωνική ατροφία και η κοινωνική ενδόρρηξη είναι αναντίρρητα πολύ σημαντικές και για τα δύο φύλα, παράλληλα όμως είναι διαφορετικές για τους άνδρες και τις γυναίκες. Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η επίπτωση της πανδημίας στο θέμα της ανακατανομής του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια, που αποτελεί αντικείμενο έρευνας διαφόρων επιστημών, όπως για παράδειγμα της κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, των οικονομικών και της διοίκησης των επιχειρήσεων, της ψυχολογίας, της ψυχιατρικής κ.λπ.

Το να βλέπει κανείς τον κόσμο μέσα από μια φεμινιστική οπτική σημαίνει ότι αναγνωρίζει την ύπαρξη αλληλεπικαλυπτόμενων συστημάτων διάκρισης, που βασίζονται σε πολλαπλούς δείκτες κοινωνικής ταυτότητας, όπως το φύλο, η φυλή, η τάξη ή η αναπηρία. Σε περιόδους κρίσης (π.χ. πόλεμοι, φυσικές καταστροφές, πανδημίες), αυτές οι διαρθρωτικές ανισότητες διασταυρώνονται με τα προβλήματα που προκαλούνται από την κατάσταση έκτακτης ανάγκης για να προκαλέσουν δυσανάλογες επιπτώσεις στις γυναίκες.

Η αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας γίνεται πιο απλή όταν η «Πολιτεία» αφουγκραζόμενη τις συνθήκες, αντιδρά άμεσα και λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα και σχεδιάζει πολιτικές για τη στήριξη όσων πλήττονται, βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Η καταγραφή τους λοιπόν όσο και η αντιμετώπισή τους υπό την οπτική του φύλου είναι αναγκαία, προκειμένου οι γυναίκες να μην καταστούν τα «σιωπηλά θύματα» της πανδημίας και επίσης να μην ανακοπεί η σημαντική πρόοδος που έχει συντελεστεί τα τελευταία χρόνια για την άμβλυνση των ανισοτήτων ανάμεσα στα φύλα.

Η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο:τη διεξαγωγή βιβλιογραφικής επισκόπησης των κοινωνικών και οικονομικών επιπτώσεων της πανδημικής κρίσης, υπό το πρίσμα του φύλου, στην ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια,τη διεξαγωγή ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας, προκειμένου διερευνηθεί η ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της πανδημίας στην Ελλάδα, καθώς και οι αλλαγές που πιθανώς προέκυψαν από την καραντίνα αναφορικά με την αμειβόμενη εργασία και την εργασία στο σπίτι, καθώς και τον προσωπικό/ελεύθερο χρόνο, με ειδική εστίαση στις διαφορές και στα κενά μεταξύ των φύλων (Παραδοτέα B1 και B2) και τέλος την αναλυτική τελική ενιαία έκθεση της έρευνας. Περισσότερα σχετικά με τον στόχο αναφέρονται στην ενότητα που αφορά στο μεθοδολογικό πλαίσιο.

Κατά τη διεξαγωγή της βιβλιογραφικής επισκόπησης, συγκεντρώθηκαν και παρουσιάστηκαν ερευνητικά δεδομένα με αναφορά σε ευρωπαϊκό και σε εθνικό επίπεδο, αλλά και σε άλλες χώρες όπως οι ΗΠΑ, για τα χαρακτηριστικά της ανακατανομής του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, προκειμένου να αποτυπωθεί και να καταγραφεί η παρούσα κατάσταση. Αφενός, αυτό προκρίνει την αποτύπωση χαρακτηριστικών διάθεσης του χρόνου (σε αμειβόμενη εργασία, μη αμειβομένη εργασία, ελεύθερο χρόνο) και αφετέρου την ειδικότερη στόχευση σε διαφορετικά χαρακτηριστικά και συνήθειες κατά φύλο, όπως προκύπτουν από τη βιβλιογραφία. Η βιβλιογραφική επισκόπηση έγινε με βασικούς άξονες την αξιοποίηση της υπάρχουσας επιστημονικής γνώσης και των ερευνητικών δεδομένων, καθώς και την παρουσίαση των σχετικών συμπερασμάτων που προκύπτουν.

Στόχος της εμπειρικής έρευνας ήταν η διερεύνηση των χαρακτηριστικών ανακατανομής του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης . Στο πλαίσιο της ποσοτικής έρευνας, η μεθοδολογική προσέγγιση του συγκεκριμένου ερωτήματος βασίστηκε στη συγκρότηση του μεθοδολογικού εργαλείου (ερωτηματολόγιο) και στη διεξαγωγή μίας έρευνας πεδίου σε δείγμα 1.064 ερωτώμενων. Στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας συγκροτήθηκαν τέσσερις ομάδες εστίασης που χωρίστηκαν βάσει φύλου ή/και της ύπαρξης ή μη ανήλικων παιδιών στο νοικοκυριό.

2. ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ

Στην ενότητα αυτή γίνεται αποσαφήνιση των κύριων εννοιών της βιβλιογραφικής επισκόπησης που αποτέλεσαν τη βάση για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας.

Οι έννοιες που αποσαφηνίζονται φαίνονται στον παρακάτω Πίνακα.

Ζευγάρια	Με τον όρο ζευγάρια στο πλαίσιο της παρούσας διερεύνησης αναφερόμαστε σε ετερόφυλες σχέσεις ανθρώπων που συμβιώνουν/συζούν με συντρόφους/συζύγους στο ίδιο νοικοκυριό είτε μόνοι τους, είτε με παιδιά ή/και με εξαρτώμενα μέλη.
Κατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια	Τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες ζουν τη ζωή τους ανάμεσα στις δύο «σφαίρες», τη δημόσια σφαίρα, η οποία περιλαμβάνει την αμειβόμενη απασχόληση και την ιδιωτική σφαίρα, η οποία περιλαμβάνει κάθε είδους απασχόληση άνευ αμοιβής όπως λ.χ. οικιακές εργασίες, φροντίδα των παιδιών, ηλικιωμένων κ.λπ. Εν μέσω αυτών των δύο σφαιρών, οι άνδρες και οι γυναίκες προσπαθούν να βρουν και ελεύθερο χρόνο για τον εαυτό τους και την ξεκούρασή τους. Η κατανομή του χρόνου, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Πληροφοριών και Παρατήρησης Περιβάλλοντος, είναι: Η διάθεση διαφόρων ωρών της ημέρας, της εβδομάδας ή του έτους σε συγκεκριμένες δραστηριότητες, ιδίως εκείνες που εμπίπτουν στις κατηγορίες εργασίας (αμειβόμενης και μη αμειβόμενης) και αναψυχής.
Ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια λόγω της πανδημίας	Η έννοια της ανακατανομής του χρόνου την περίοδο της πανδημικής κρίσης, εξετάζει πώς η υγειονομική κρίση και τα επακόλουθα μέτρα περιορισμού της μετάδοσης του κορωνοϊού (καραντίνα, κοινωνική αποστασιοποίηση, τηλεργασία) επηρέασαν την προϋπάρχουσα κατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια.
Αμειβόμενη Εργασία	Οι αμειβόμενες θέσεις εργασίας είναι εκείνες «όπου οι κάτοχοί τους έχουν ρητές (γραπτές ή προφορικές) ή σιωπηρές συμβάσεις εργασίας, που τους παρέχουν μια βασική αμοιβή που δεν εξαρτάται άμεσα από τα έσοδα της μονάδας για την οποία εργάζονται. Αυτή η μονάδα μπορεί να είναι μια εταιρεία, ένα μη κερδοσκοπικό ίδρυμα, μια κρατική μονάδα ή ένα νοικοκυριό. Τα άτομα που εργάζονται με αμειβόμενη απασχόληση τυπικά αμείβονται με μισθούς, αλλά μπορεί να πληρώνονται με προμήθεια από τις πωλήσεις, από επιτόκια, μπόνους ή πληρωμές σε είδος, όπως τρόφιμα» (ILO, 1993) ² .

²International Labour Organization. (1993). Resolution concerning the International Classification of Status in Employment (ICSE), adopted by the Fifteenth International Conference of Labour Statisticians (January 1993).

Τηλεργασία	Σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας (Eurofound&ILO, 2017) ³ , η τηλεργασία ορίζεται ως «η χρήση τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ), όπως κινητά smartphone, tablet, φορητοί ή / και επιτραπέζιοι υπολογιστές, για εργασίες που εκτελούνται εκτός των εγκαταστάσεων του εργοδότη».
Μη αμειβόμενη εργασία	Η μη αμειβόμενη εργασία, αφορά εργασία η οποία δε λαμβάνει, τουλάχιστον άμεσα, αμοιβή και αποτελεί πεδίο πολλαπλών εννοιολογήσεων. Αρκετοί/ές μελετητές/τριες βλέπουν τη μη αμειβόμενη εργασία ως μη αμειβόμενη φροντίδα (δηλαδή ένα συστατικό μέρος της οικονομίας της φροντίδας). Η «φροντίδα» μπορεί να οριστεί ως η ανταπόκριση στις σωματικές και συναισθηματικές απαιτήσεις εξαρτώμενων ενηλίκων, παιδιών και άλλων (Folbre 1995) ⁴ . Το Ινστιτούτο Ερευνών των Ηνωμένων Εθνών για την Κοινωνική Ανάπτυξη έχει διαχωρίσει τη μη αμειβόμενη φροντίδα σε άμεση φροντίδα (κυρίως σωματική φροντίδα και μάθηση για τα παιδιά, κ.λπ.) και έμμεση φροντίδα (φύλαξη παιδιών, μεταφορά και συνοδεία παιδιών σε διάφορες δραστηριότητες, κ.λπ.). Η έμμεση φροντίδα περιλαμβάνει επίσης τη συντήρηση του νοικοκυριού (π.χ. μαγείρεμα, καθαριότητα, ψώνια, μικροδουλειές). Η μη αμειβόμενη φροντίδα που παρέχεται από τα νοικοκυριά είναι το πιο σημαντικό μέρος της φροντίδας, καθώς διατηρεί τις οικογένειες μαζί και καλλιεργεί ανθρώπινες και κοινωνικές αξίες (Folbre&Yoon, 2008) ⁵ .
Ελεύθερος χρόνος	Ελεύθερος χρόνος είναι ο χρόνος που αφιερώνεται στην κοινωνική ζωή και την αναψυχή, τα αθλήματα και τις

³Eurofound& International Labour Organization. (2017). Working Anytime, Anywhere: The Effects on the World of Work. Publications Office of the European Union: Luxembourg; ILO: Geneva, Switzerland.

⁴Folbre, N. (1995). " Holding hands at midnight": The paradox of caring labor. *Feminist economics*, 1(1), 73-92.

⁵Folbre N. and J. Yoon (2008) "Economic Development and Time Devoted to Direct Unpaid Care Activities: An Analysis of the Harmonized European Time Use Survey (HETUS)." Paper commissioned for the United Nations Research Institute for Social Development, Geneva, 2008.

υπαίθριες δραστηριότητες, τέχνες, χόμπι, χρήση τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας, παιχνίδια, ενημέρωση και λοιπές εθελοντικές εργασίες. Ο ελεύθερος χρόνος είναι μια ιδιαίτερα προβληματική έννοια όσον αφορά στις γυναίκες, διότι τις περισσότερες φορές δεν υπάρχουν σαφή όρια μεταξύ των οικιακών/οικογενειακών υποχρεώσεων, που συνήθως επιβαρύνουν τις γυναίκες, και των επιδιώξεών τους όσον αφορά στον ελεύθερο χρόνο (Καραμεσίνη και Συμεωνάκη, 2006)⁶.

⁶Καραμεσίνη, Μ. & Συμεωνάκη, Μ. (2016). «Ισότητα των Φύλων στο Εργατικό Δυναμικό: Η συμφιλίωση της επαγγελματικής με την οικογενειακή/ιδιωτική ζωή στις Ελληνικές Βιομηχανίες». ΜΕΤΑ-ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΧΡΗΣΗΣ ΧΡΟΝΟΥ. Αθήνα: ΚΕΘΙ

<p>Συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής</p>	<p>Η έννοια της συμφιλίωσης ή εξισορρόπησης χρησιμοποιείται κυρίως για να περιγράψει την ισορροπία μεταξύ των αρμοδιοτήτων που αναλαμβάνει ένα άτομο στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο και δεν μπορεί να έχει το ίδιο περιεχόμενο για όλες και όλους, καθώς για κάποια άτομα συνεπάγεται ή επιτυγχάνεται με περισσότερο χρόνο στην εργασία και λιγότερο στο σπίτι/ιδιωτικό βίο, ενώ για άλλα, σημαίνει ότι η εργασία δεν επηρεάζει τον χρόνο που απαιτούν άλλες υποχρεώσεις. Προϋποθέτει δε, το σαφή διαχωρισμό μεταξύ εργασίας και προσωπικής ζωής (Αλιπράντη-Μαράτου, 2016⁷).</p>
<p>Ψυχοκοινωνικός αντίκτυπος</p>	<p>Η διατάραξη της ψυχικής και σωματικής ευεξίας ενός/μιας εργαζόμενου/ης ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης της εργασίας του/της και του κοινωνικού πλαισίου αναφέρεται ως ψυχοκοινωνικός αντίκτυπος (CoxandGriffiths, 2005)⁸. Σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία (2014)⁹ στους παράγοντες της εργασίας που συνδέονται με ψυχοκοινωνικούς κινδύνους περιλαμβάνεται «ο υπερβολικός φόρτος και ρυθμός εργασίας, η αβεβαιότητα της εργασίας, τα μη ευέλικτα προγράμματα, τα ακανόνιστα, απρόβλεπτα ή αντικοινωνικά ωράρια εργασίας, οι κακές διαπροσωπικές σχέσεις, η έλλειψη συμμετοχής, ο ασαφής ρόλος στην επιχείρηση, η κακή επικοινωνία, οι περιορισμένες ευκαιρίες σταδιοδρομίας και οι αντικρουόμενες απαιτήσεις εργασίας και προσωπικής ζωής».</p>

Επιπλέον, η εμβάθυνση στο θέμα της κατανομής του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια και της ανακατανομής του κατά την περίοδο της πανδημικής κρίσης προϋποθέτει την αξιοποίηση των φεμινιστικών θεωριών.

Οι φεμινιστικές θεωρίες αναπτύχθηκαν εντάσσοντας στοιχεία από τις θεωρητικές προσεγγίσεις και αναλύσεις της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας, της ψυχολογίας και

⁷Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., Κατσής, Α., Παπαδημητρίου, Π. (Επιμ.). (2016), (Αν) ισορροπία εργασίας και προσωπικής ζωής Μια ποσοτική έρευνα στην Ελλάδα της κρίσης. Αθήνα: Κέντρο Μέριμνας Οικογένειας και Παιδιού (ΚΜΟΠ).

⁸Cox, T. andGriffiths, A. (2005). The nature and measurement of work-related stress:

theory and practice, Evaluation of human work (3rd ed.), (J.R. Wilson and N. Corlett, eds.), CRS Press, London

⁹ΕυρωπαϊκόςΟργανισμός για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία. (2014). Υπολογίζοντας το κόστος του άγχους και των ψυχοκοινωνικώνκινδύνων που συνδέονται με την εργασία. Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο των Κινδύνων. Διαθέσιμο: <https://osha.europa.eu/el/publications/calculating-cost-work-related-stress-anpsychosocial-risks>

της πολιτικής επιστήμης. Με αυτά η φεμινιστική θεωρία επεκτάθηκε σε νέα πεδία όπως ο ρόλος των συμβολικών αναπαραστάσεων στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων, ο ρόλος των κοινωνικών προτύπων στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών κ.ά. Στην έρευνά μας, από τις φεμινιστικές θεωρίες παρουσιάστηκαν αυτές που κρίθηκαν χρήσιμες στην ανάλυση του θέματος κατανομής του χρόνου μεταξύ των ζευγαριών, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της υγειονομικής κρίσης, με ιδιαίτερη αναφορά στις θεωρίες κατασκευής κοινωνικού φύλου και στην κοινωνικοποίηση, ως διαδικασία εσωτερίκευσης των έμφυλων ρόλων, καθώς και στις θεωρίες των έμφυλων ανισοτήτων και διακρίσεων.

Έμφυλες ανισότητες	Αναφέρεται στην κατώτερη κοινωνική θέση των γυναικών, οι οποίες παγκοσμίως υφίστανται διακρίσεις στην εκπαίδευση, στην οικογένεια, στην εργασία και στην πολιτική.
Έμφυλες διακρίσεις	Αναφέρεται στα δικαιώματα και προνόμια που έχουν ή δεν έχουν οι γυναίκες και άνδρες αντίστοιχα σε μια δεδομένη ιστορική εποχή και κοινωνία. Οι διακρίσεις αφορούν στην άνιση και άδικη μεταχείριση των γυναικών.

Η κυρίαρχη κοινωνική αντίληψη για το φύλο, που αναπαράγεται μέσω της κοινωνικοποίησης, έχει συγκλονιστικές κοινωνικές συνέπειες για τα ίδια τα υποκείμενα, γυναίκες και άνδρες, αλλά και για τη συνολική κοινωνική συμβίωση. Συμβάλλει στη διαμόρφωση δύο διαφοροποιημένων προτύπων πολίτη, που μάλιστα δεν είναι απλώς «διαφορετικά», αλλά αξιολογικά ιεραρχημένα.

Η διχοτόμηση του δημόσιου χώρου και του ιδιωτικού βίου εξακολουθεί να αποτελεί χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών με έμφυλες συνέπειες, καθώς τα πεδία της οικογενειακής και ιδιωτικής ζωής συνεχίζουν να ταυτίζονται με τις αυξανόμενες υποχρεώσεις των γυναικών για παροχή φροντίδας στα παιδιά και τους/τις ηλικιωμένους/ες και εκτέλεση των οικιακών εργασιών.

Από τη δεκαετία του '60 η αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, επαναπροσδιόρισε τους γυναικείους και τους ανδρικούς ρόλους, ενώ επέφερε σημαντικές αλλαγές στα οικογενειακά πρότυπα. Έχει αυξηθεί σημαντικά ο αριθμός των οικογενειών «διπλής σταδιοδρομίας», στις οποίες και οι δυο σύζυγοι εργάζονται, ενώ η ενεργή

συμμετοχή των ανδρών στην οικιακή σφαίρα γίνεται όλο και πιο επιτακτική. Ορισμένα από τα ζητήματα που παλαιότερα αναλάμβανε η οικογένεια, όπως για παράδειγμα η φύλαξη των παιδιών, σταδιακά τα αναλαμβάνει η πολιτεία μέσω της ανάπτυξης σχετικών υποδομών (Αλιπράντη-Μαράτου και συν. 2016).

Το ζήτημα της εξισορρόπησης επαγγελματικής, οικογενειακής και προσωπικής ζωής, εν μέσω των αλλαγών που επέφερε η παρατεταμένη οικονομική κρίση σε συνδυασμό με την πανδημική κρίση στην Ελλάδα, τόσο στην οικογένεια όσο και στην αγορά εργασίας, αποτελεί θέμα που προκαλεί το ενδιαφέρον ερευνητών/τριών και ερευνητικών φορέων.

Σε πρόσφατη μελέτη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2016)¹⁰ επισημαίνεται ότι η έννοια «συμφιλίωση επαγγελματικής και οικογενειακής/ιδιωτικής ζωής» αναφέρεται σε τρεις σφαίρες του χρόνου ενός ατόμου, δηλαδή στην αμειβόμενη εργασία, στην απλήρωτη εργασία που αφορά τη φροντίδα των εξαρτώμενων μελών της οικογένειας και στον ελεύθερο χρόνο που διαθέτει το άτομο.

Σε κάθε περίπτωση το ζήτημα της εξισορρόπησης/συμφιλίωσης προσωπικής, οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής κυρίως λόγω των ιδιαιτεροτήτων και των αντιφατικών επιπτώσεών του, απαιτεί συστηματική και διεξοδική μελέτη.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

3.1. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τα στοιχεία που προκύπτουν από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά με τον αντίκτυπο της πανδημίας υπό την οπτική του φύλου, υποστηρίζουν ότι η οικονομική και παραγωγική ζωή των γυναικών και η θέση τους σε σχέση με την κατανομή των ρόλων στην οικογένεια επηρεάστηκε και θα συνεχίσει να επηρεάζεται δυσανάλογα και διαφορετικά από των ανδρών. Ειδικότερα, καθώς υπό «κανονικές συνθήκες» οι γυναίκες αναλαμβάνουν ένα δυσανάλογα μεγάλο μερίδιο της μη αμειβόμενης εργασίας, τόσο στη χώρα μας όσο και

¹⁰European Parliament. (2016). Differences in men's and women's work, care and leisure time. Document prepared for the FEMM Committee. Brussels: European Parliament. Available from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556933/IPOL_STU\(2016\)556933_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556933/IPOL_STU(2016)556933_EN.pdf)

στις περισσότερες χώρες της ΕΕ, υπό συνθήκες COVID με την επιβολή μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης που περιελάμβανε και το κλείσιμο σχολείων και παιδικών σταθμών και την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, και ό,τι αυτό σημαίνει, υπάρχει μεγάλος κίνδυνος να αναλάβουν και το μεγαλύτερο μέρος των αυξημένων ευθυνών που προκύπτουν από τις νέες συνθήκες. Εάν οι γυναίκες με τα νέα αυξημένα καθήκοντά τους αναγκαστούν να μειώσουν το ωράριο εργασίας τους ή, αν δεν μπορούν να εργαστούν αποδοτικά και αποτελεσματικά στην περίπτωση τηλεργασίας από το σπίτι, θα επηρεαστούν, όχι μόνο η ευημερία τους, αλλά και οι μακροπρόθεσμες προοπτικές τους στην αγορά εργασίας. Η αντιμετώπιση του αυξημένου φόρτου εργασίας στο σπίτι και η κάλυψη των αναγκών της αμειβόμενης εργασίας ταυτόχρονα μπορεί να είναι ακόμη πιο δύσκολα για τις ήδη ευάλωτες ομάδες όπως οι μονογονείς που στην πλειοψηφία τους είναι γυναίκες μητέρες.

Στόχος της έρευνας ήταν η διεξαγωγή καταρχήν βιβλιογραφικής επισκόπησης και στη συνέχεια ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας, προκειμένου να διερευνηθεί η ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της πανδημίας στην Ελλάδα, καθώς και οι αλλαγές που πιθανώς προέκυψαν από την καραντίνα, αναφορικά με την αμειβόμενη εργασία και την εργασίαςτο σπίτι, καθώς και τον προσωπικό/ελεύθερο χρόνο, με ειδική εστίαση στις διαφορές και στα κενά μεταξύ των φύλων. Προκειμένου να επιτευχθεί ο παραπάνω στόχος διερευνήθηκαν επιμέρους θέματα όπως:

- Η κατανομή χρόνου στην: α) αμειβόμενη εργασία και εργασία στο σπίτι (οικιακές εργασίες, φροντίδα παιδιών κ.λπ. και β) τον προσωπικό/ελεύθερο χρόνο, ανάλογα με το φύλο.
- Αν έγινε χρήση δικαιωμάτων ειδικής άδειας λόγω της πανδημίας (π.χ. άδεια ειδικού σκοπού, μειωμένου ωραρίου κ.λπ.), από ποιο μέλος της οικογένειας (πατέρα, μητέρα, ο/η κηδεμόνας).
- Εάν η χρήση της τηλεργασίας συνέβαλε ή μη στη συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.
- Εάν αυξήθηκε/μειώθηκε/παρέμεινε το ίδιο το βάρος των γυναικών/ανδρών ως προς την εργασία στο σπίτι (οικιακές εργασίες, φροντίδα παιδιών).
- Εάν η επίδραση της καραντίνας επιβάρυνε περισσότερο/λιγότερο/το ίδιο κάποιες κατηγορίες γυναικών/ανδρών (π.χ. μονογονείς).

- Ο ψυχοκοινωνικός αντίκτυπος του COVID-19: λ.χ. εάν οι γυναίκες/άνδρες που είχαν το μεγαλύτερο βάρος της φροντίδας των παιδιών και των οικιακών εργασιών, ένιωσαν εξάντληση και κόπωση περισσότερο από ό,τι πριν από την επιβολή της καραντίνας.
- Οι παράγοντες που ενισχύουν/μετριαζουν/μειώνουν (λ.χ. εργασιακή κατάσταση, εξωτερική βοήθεια για οικιακές εργασίες, φροντίδα παιδιών κ.λπ.) τα έμφυλα κενά στην κατανομή χρόνου σε μη αμειβόμενες δραστηριότητες εντός του νοικοκυριού.
- Οι πιθανές αλλαγές στη συσχέτιση των αμειβόμενων ωρών εργασίας και του χρόνου που διατέθηκε σε μη αμειβόμενες δραστηριότητες για όλα τα άτομα, ανεξάρτητα από το φύλο, πριν και κατά τη διάρκεια της καραντίνας.
- Η ανακατανομή προσωπικού/ελεύθερου χρόνου μεταξύ των φύλων στη διάρκεια της καραντίνας.

3.2. ΚΥΡΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στην ενότητα αυτή παραθέτουμε τα κύρια ερωτήματα που προέκυψαν από τη βιβλιογραφική επισκόπηση για την ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια λόγω της πανδημικής κρίσης μετά από τη διερεύνηση των παραπάνω θεμάτων. Τα ερωτήματα αυτά διερευνήθηκαν στο πλαίσιο της σχετικής ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας για τη χώρα μας και απαντώνται συνοπτικά στην ενότητα με τίτλο «Σύνθεση και ερμηνεία ερευνητικών αποτελεσμάτων και συμπεράσματα» (Ενότητα 4). Τα κύρια αυτά ερωτήματα συνοψίζονται στα εξής:

Ποια είναι η κατανομή της αμειβόμενης εργασίας μεταξύ των δύο φύλων πριν και κατά τη διάρκεια της πανδημίας

2.1 Ποια είναι η κατανομή της τηλεργασίας μεταξύ των δύο φύλων πριν και κατά τη διάρκεια της πανδημίας

2.2 Ποια είναι η επίδραση της τηλεργασίας στη συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Ποια είναι η κατανομή της μη αμειβόμενης εργασίας μεταξύ των δύο φύλων πριν κατά τη διάρκεια της πανδημίας

Ποια είναι η κατανομή της προσωπικής ζωής/ελεύθερου χρόνου μεταξύ των φύλων πριν κατά τη διάρκεια της πανδημίας

Ποιες είναι οι επιπτώσεις της πανδημίας στη συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Ποια μέτρα κατά την πανδημία ευνόησαν την ισότητα των φύλων και ποια συνέβαλαν στην άμβλυνση των έμφυλων ανισοτήτων

Ποιες είναι οι ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις της πανδημίας στα δύο φύλα

3.3. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ

3.3.1. ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ-ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΚΛΕΙΣΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Η συγκρότηση του ερωτηματολογίου πραγματοποιήθηκε από την ερευνητική ομάδα της Μονάδας Ερευνών Κοινής Γνώμης και Αγοράς του Πανεπιστημίου Μακεδονίας σε συνεργασία με την επιστημονικά υπεύθυνη του έργου και την αρμόδια επιτροπή του αναθέτοντα φορέα, με βάση:

- Τη μελέτη της βιβλιογραφίας σχετικά με το υπό διερεύνηση αντικείμενο.
- Την έκθεση της βιβλιογραφικής επισκόπησης του έργου.
- Τα ερευνητικά ερωτήματα όπως αυτά έχουν προκύψει από τη βιβλιογραφική επισκόπηση.

Κατά τη φάση σχεδιασμού του ερωτηματολογίου δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή:

- Στους κανόνες της ερευνητικής δεοντολογίας (π.χ. θέματα προστασίας προσωπικών δεδομένων, κ.λπ.).
- Στην ανάγκη κάλυψης όλων των θεματικών πεδίων που αποτελούν αντικείμενο της έρευνας.
- Στη συμμόρφωση με τα στατιστικά πρότυπα για την εξαγωγή αξιόπιστων και επιστημονικά ορθών συμπερασμάτων.

Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε τις εξής ενότητες:

-
- **Ενότητα 0.** Ερωτήσεις προφίλ. Οι ερωτήσεις προφίλ είχαν ως στόχο τη διάκριση στις βασικές δημογραφικές κατηγορίες που αξιοποιήθηκαν στην ανάλυση. Τα βασικά προφίλ των ερωτώμενων και των νοικοκυριών διακρίθηκαν (α) σε ερωτώμενους/ες παντρεμένους/ες ή που συζούν με παιδιά έως 18 ετών (εφεξής «παιδιά»), (β) στη διάκριση με βάση το φύλο των παντρεμένων ή ζευγαριών που
-

συζούν με παιδιά, όπως άνδρες παντρεμένοι ή που συζούν με ή χωρίς παιδιά, καθώς και γυναίκες παντρεμένες ή που συζούν με ή χωρίς παιδιά, και (γ) η διάκριση με βάση το φύλο, όπου εντοπίζονται επαρκείς βάσεις (δείγμα) αποκρινόμενων της υπό-κατηγορίας προς ανάλυση.

- **Ενότητα A0.** Γενικές ερωτήσεις χρόνου. Η πρώτη ενότητα είχε ως στόχο την αποτύπωση βασικών χαρακτηριστικών κατανομής του χρόνου στις βασικές δραστηριότητες των ερωτώμενων, όπως οι εργασίες εντός της οικίας, ο προσωπικός ελεύθερος χρόνος, η φροντίδα και προετοιμασία των παιδιών ή και η φροντίδα ατόμων που χρήζουν αρωγής, καθώς και την ομαλή μετάβαση στις επόμενες ενότητες διερεύνησης της μηαμειβόμενης και της αμειβόμενης εργασίας.
- **Ενότητα A1.** Μηαμειβόμενη εργασία. Η ενότητα ερωτήσεων είχε ως στόχο την κατανόηση των χαρακτηριστικών κατανομής του βάρους της μηαμειβόμενης εργασίας εντός των ζευγαριών. Διακρίνονται δύο βασικές ομάδες ερωτήσεων, οι οποίες επιδιώκουν την αποτύπωση της κατανομής του βάρους πριν και κατά τη διάρκεια της καραντίνας. Συμπεριλαμβάνονται, επίσης, ερωτήσεις σχετικά με τον επιμερισμό του βάρους στις μηαμειβόμενες εργασίες του σπιτιού, τόσο γενικά ως αίσθηση εξωτερικής βοήθειας, όσο και ως προς τις επιμέρους πηγές αμειβόμενης -όπως π.χ.babysitter ή βοηθός καθαριότητας- ή και μηαμειβόμενης βοήθειας -όπως π.χ. βοήθεια από συγγενείς και πρόσωπα του στενού οικογενειακού κύκλου. Σε σχετική ερώτηση διερευνήθηκε η παρουσία προσώπου που χρήζει ιδιαίτερης βοήθειας, καθώς και ο βαθμός επιμερισμού της βοήθειας εντός του ζευγαριού.
- **Ενότητα A2.** Ελεύθερος χρόνος. Η ενότητα διερεύνησε τη σύγκριση ανάμεσα στον ελεύθερο χρόνο πριν και κατά τη διάρκεια της καραντίνας, καθώς και την εκτίμηση κατανομής του ελεύθερου χρόνου ανάμεσα στο ζευγάρια.
- **Ενότητα A3.** Αμειβόμενη εργασία και τηλεργασία. Η ενότητα περιλάμβανε ερωτήματα σχετικά με το επαγγελματικό προφίλ του/της ερωτώμενου/ης κατά τη διάρκεια της καραντίνας (ενεργός/ή, σε αναστολή κ.λπ.), το βαθμό

αξιοποίησης της τηλεργασίας, καθώς και ερωτήματα σύγκρισης για την οικογενειακή ζωή. Αυτά περιλάμβαναν το συγκριτικό βαθμό αξιοποίησης της τηλεργασίας εντός του ζευγαριού, καθώς και ερωτήματα γενικότερης αξιολογικής κρίσης, όπως το εάν τελικά η τηλεργασία συνέβαλε στην ποιοτικότερη ενασχόληση με την οικογένεια ή, αν τελικά, συνέβαλε σε πιο έντονη επαγγελματική ενασχόληση.

- **Ενότητα Α4.** Ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις της καραντίνας. Η ενότητα περιλάμβανε ερωτήματα εκτίμησης των ψυχοκοινωνικών επιπτώσεων στα νοικοκυριά, όπως ο βαθμός ψυχικής ή σωματικής κόπωσης, άγχους ή επαγγελματικής πίεσης, με βασικό γνώμονα διερεύνησης της κατανομής των παραπάνω εκτιμήσεων ανάμεσα στα ζευγάρια.
- **Ενότητα Δ.** Δημογραφικά χαρακτηριστικά. Οι δημογραφικές μεταβλητές της έρευνας περιλάμβαναν το φύλο, την ηλικιακή ομάδα, το επίπεδο εκπαίδευσης, την επαγγελματική κατάσταση πριν την καραντίνα και σήμερα, την εκτιμώμενη οικονομική κατάσταση, το ατομικό εισόδημα καθώς και την περιοχή κατοικίας.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο των προσωπικών τηλεφωνικών συνεντεύξεων (CATI) σε ένα τυχαίο δείγμα 1.064 αποκρινόμενων με πανελλαδική κάλυψη. Ο σχεδιασμός του δείγματος πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της στρωματοποιημένης δειγματοληψίας, με αναλογική εκπροσώπηση των γεωγραφικών περιφερειών της χώρας. Για την έρευνα πεδίου απασχολήθηκαν 23 ερευνητές/τριες από το μητρώο ερευνητών της Μονάδας Ερευνών, ενώ κατά τη συλλογή των πρωτογενών δεδομένων, το έργο τελούσε σε εποπτεία 3 εποπτών/τριών. Το διάστημα συλλογής πρωτογενών δεδομένων ήταν από τις 26 – 29 Αυγούστου 2021.

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Σχετικά με τη δημογραφική σύνθεση του δείγματος (rawdata – μη σταθμισμένο δείγμα) οι ερωτώμενοι/ες ήταν 334 άνδρες και 730 γυναίκες (31.4% άνδρες και 68.6% γυναίκες). Ως προς την ηλικιακή κατανομή, το δείγμα περιλαμβάνει 117 αποκρινόμενους/ες ηλικίας 17-

34 ετών (11% του συνολικού δείγματος), 450 άτομα ηλικίας 35-54 ετών (42.3% του συνολικού δείγματος) και 497 άτομα ηλικίας 55 ετών και άνω (46.7%). Το δείγμα σταθμίστηκε ως προς το φύλο και την ηλικία, ώστε τα ευρήματα να είναι αντιπροσωπευτικά του πληθυσμού. Ως προς το μορφωτικό/εκπαιδευτικό επίπεδο υπήρξαν 86 απόφοιτοι/ες Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (8.1%), 422 Δευτεροβάθμιας (39.8%), 420 απόφοιτοι/ες ΑΕΙ (39.4%), καθώς και 136 κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου (12.8%).

Ως προς το προφίλ οικογενειακής κατάστασης, το δείγμα περιλάμβανε 732 παντρεμένους/ες ή που συζούν με τον/τη σύντροφό τους (68.8% του δείγματος), 267 που ζουν μόνοι/ες τους (25.1%), καθώς και 65 (6.1%) που δεν διευκρίνισαν την οικογενειακή τους κατάσταση. Από το σύνολο των ζευγαριών που είναι παντρεμένα ή που συζούν, αποτυπώθηκαν οι απόψεις 236 ανδρών (32.2%) και 496 γυναικών (67.8%). Στο σύνολο του δείγματος, παιδιά έως 18 ετών είχαν 277 ερωτώμενοι/ες (26%). Από αυτούς/ές εντοπίστηκαν 96 άνδρες αποκρινόμενοι (34.7%) και 181 γυναίκες (65.3%) αποκρινόμενες.

Στο δείγμα εφαρμόστηκαν συντελεστές στάθμισης (post-surveyweightadjustments) με στόχο την αποτύπωση αντιπροσωπευτικών του πληθυσμού στατιστικών στοιχείων. Το σφάλμα της δειγματοληψίας εκτιμάται στο σύνολο του δείγματος σε $\pm 3\%$. Στις δε υποαναλύσεις ανά επί μέρους κατηγορία, το σφάλμα αυξάνεται λόγω των μικρότερων βάσεων ανάλυσης.

3.3.2. ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ-ΟΜΑΔΕΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ

Για τις ανάγκες της έρευνας συγκροτήθηκαν τέσσερις ομάδες εστίασης που χωρίστηκαν βάσει φύλου ή/και της ύπαρξης ή μη ανήλικων παιδιών στο νοικοκυριό. Συγκεκριμένα, η πρώτη ομάδα αποτελούνταν από 14 άνδρες ηλικίας 35 έως 64 ετών που είχαν ανήλικα παιδιά. Η δεύτερη ομάδα δημιουργήθηκε από γυναίκες ηλικίας 25 έως 64 ετών που είχαν ανήλικα παιδιά. Την τρίτη ομάδα διαμόρφωσαν 11 άτομα, 2 άνδρες και 9 γυναίκες, ηλικίας 35 έως 64 ετών που είχαν ανήλικα παιδιά αλλά πρόκειται για μονογονεϊκές οικογένειες. Τέλος, η τέταρτη ομάδα προέκυψε από 12 άτομα, 4 άνδρες και 8 γυναίκες, ηλικίας 35 έως 64 ετών που δεν είχαν ανήλικα παιδιά εντός του νοικοκυριού τους.

Σημειώνεται ότι για την επιλογή των ατόμων ακολουθήθηκε η δειγματοληψία ευχέρειας μέσω ανοιχτής πρόσκλησης συμμετοχής σε δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο επιλέχθηκαν άτομα που αφενός εντοπίστηκαν μέσω της πλατφόρμας του Facebook, κατόπιν συμπλήρωσης της ειδικής φόρμας συμμετοχής, αφετέρου, στο δεύτερο, αποδέχτηκαν τη συμμετοχή τους στην ομαδική συνέντευξη έπειτα από τηλεφωνική επικοινωνία, εφόσον πληρούσαν τις προϋποθέσεις για την ένταξή τους σε κάποια από τις προαναφερθείσες ομάδες.

Οι ομαδικές συζητήσεις έλαβαν χώρα από την Πέμπτη 2 Σεπτεμβρίου 2021 έως και την Κυριακή 5 Σεπτεμβρίου 2021 και κατά τις ώρες 18.00-19.30 τις δύο πρώτες ημέρες και 11.00-12.30 τις δύο επόμενες. Η διενέργειά τους έγινε απομακρυσμένα μέσω της πλατφόρμας του ZOOM, υπό τον συντονισμό του επιστημονικά υπεύθυνου της Μονάδας Ερευνών Κοινής Γνώμης και Αγοράς του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και παρουσία ενός ακόμα στελέχους της Μονάδας Ερευνών, που ασκούσε καθήκοντα παρατηρητή και φρόντισε για το κομμάτι της προετοιμασίας των συζητήσεων, καθώς και το τεχνικό κομμάτι υποστήριξης. Τέλος, οι συζητήσεις μαγνητοσκοπήθηκαν με τη σύμφωνη γνώμη όλων των συμμετεχόντων/ουσών για ερευνητικούς σκοπούς και με αποκλειστικό στόχο την καλύτερη καταγραφή των απαντήσεων. Στους/στις συμμετέχοντες/ουσες ζητήθηκε να έχουν ανοιχτή κάμερα καθόλη τη διάρκεια της συζήτησης για καλύτερη αλληλεπίδραση αλλά και επίσης ζητήθηκε να παρεμβαίνουν ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς.

3.3.3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ-ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

Το ερωτηματολόγιο της ποσοτικής έρευνας στόχευε στην αποτύπωση συμπεριφορών, στάσεων και αντιλήψεων των αποκρινόμενων. Η κατανομή των διαφορικών χρόνων στις διάφορες δραστηριότητες των νοικοκυριών, προέκυψαν από την αποτύπωση των αποκρίσεων των ερωτώμενων. Καθώς τα ερωτήματα ζητούσαν την αποτύπωση χρόνων πριν και κατά τη διάρκεια της καραντίνας, είναι πιθανό η απόσταση ανάμεσα στη διεξαγωγή της έρευνας (Αύγουστος 2021) και την περίοδο για την οποία ζητήθηκαν οι σχετικές απαντήσεις (πρώτη ή/και δεύτερη καραντίνα) να επηρεάζει την ακρίβεια των αποτυπώσεων. Κατά συνέπεια, είναι ασφαλές να θεωρήσουμε πως τα ευρήματα αποτυπώνουν την τάση και τη γενικότερη αίσθηση των αποκρινόμενων για τις διαφορές στην κατανομή των χρόνων τους.

Επιπρόσθετα, η έρευνα πραγματοποιήθηκε στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία (cross-sectional – έρευνα διατομής) και δεν αποτελεί επανάληψη έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε προηγούμενο χρόνο (time-series) ή έρευνα πάνελ (panelstudy). Τα ευρήματα των διαφοροποιήσεων ανάμεσα στην περίοδο πριν την καραντίνα και κατά τη διάρκεια της καραντίνας βασίζονται στις αποκρίσεις των ερωτώμενων και πρέπει να εκληφθούν ως τέτοια. Αν για παράδειγμα, η ίδια έρευνα (cross-sectional – έρευνα διατομής) είχε πραγματοποιηθεί πριν την καραντίνα ή κατά τη διάρκειά της, τότε θα αποτυπώναμε με μεγαλύτερη ασφάλεια την τάση ή την αίσθηση των αποκρινόμενων, ενώ επίσης θα μπορούσαμε να βασιστούμε περισσότερο στις ποσοτικές διαφορές, όπως αυτές θα προέκυπταν από τη σύγκριση συνηθειών και κατανομής χρόνου των διαφορετικών περιόδων.

Σχετικά με τις συσχετίσεις της έρευνας. Οι βασικές συσχετίσεις ανά φύλο, ηλικία, μορφωτικό εκπαιδευτικό επίπεδο, περιοχή κατοικίας κατά NUTS1 καθώς και οικονομική κατάσταση και μηνιαίο ατομικό εισόδημα πληρούν στην πλειοψηφία τους τις ελάχιστες δυνατές βάσεις (≥ 60) ανάλυσης. Οι υπό-αναλύσεις σε μικρότερες βάσεις (≤ 60) είναι ενδεικτικές.

Σχετικά με την ποιοτική έρευνα, πρέπει να επισημανθεί πως η μεθοδολογία των ομάδων εστίασης (focusgroups) στοχεύει στην εμβάθυνση ευρημάτων που προκύπτουν από την ποσοτική έρευνα και στην περαιτέρω κατανόηση νοημάτων, στάσεων και συμπεριφορών που προκύπτουν από τις αποκρίσεις των ερωτώμενων. Ως μεθοδολογία έρευνας βασίζεται στη συλλογή στοιχείων (α) αφενός από τη συζήτηση που αναπτύσσεται στη βάση ενός δομημένου υπάρχοντος σεναρίου, το οποίο καλύπτει τις βασικές θεματικές της έρευνας, αλλά και μέσω (β) της αλληλεπίδρασης συντονιστή/τριας και συμμετεχόντων/ουσών. Στην κλασική τους δομή, οι ομάδες εστίασης ζητούν από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες να συμμετέχουν σε μία «χαλαρή» συζήτηση, η οποία διεξάγεται στο κατάλληλο σκηνικό, όπως λ.χ. τραπέζι με καφέ, δομή στρογγυλής συζήτησης κ.λπ. Συνεπώς η διεξαγωγή ομάδων εστίασης, υπό τη μορφή της απομακρυσμένης σύνδεσης, στερεί από το εργαλείο ένα από τα βασικά του πλεονεκτήματα, τη δια ζώσης αλληλεπίδραση. Το στοιχείο της αλληλεπίδρασης εμφανίζεται μειωμένο στην περίπτωση που οι ερωτώμενοι/ες δεν βρίσκονται στον ίδιο χώρο και ιδιαίτερα όταν οι κανόνες της απομακρυσμένης σύνδεσης επιβάλλουν μία λιγότερο φυσική ροή συζήτησης ή και επιτρέπουν την απόσπαση των συμμετεχόντων/ουσών.

Ως προς τα μεθοδολογικά στοιχεία σύνθεσης του δείγματος της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας, δεν διαπιστώθηκαν ιδιαίτερες δυσκολίες.

3.3.4. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΔΙΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τα στάδια που ακολουθήθηκαν για τη διεξαγωγή της έρευνας πεδίου, ποιοτικής και ποσοτικής, μπορούν να αποτυπωθούν συνοπτικά ως εξής:

Στάδιο 1. Ανατροφοδότηση στόχων – ευρημάτων βιβλιογραφικής έρευνας. Στο πρώτο στάδιο, η έρευνα πεδίου έλαβε ως εισροή τα βασικά ευρήματα της βιβλιογραφικής έρευνας και αναδιαμόρφωσε τους στόχους που είχαν τεθεί και το μεθοδολογικό πλαίσιο που είχε συγκροτηθεί στην πρόταση που είχε κατατεθεί.

Στάδιο 2. Ανάπτυξη ερευνητικών εργαλείων. Το στάδιο 2 διακρίνεται σε δύο επιμέρους φάσεις: στη δημιουργία του ερευνητικού εργαλείου (ερωτηματολογίου) της ποσοτικής έρευνας και κατόπιν στη δημιουργία του ερευνητικού εργαλείου (σεναρίου) της ποιοτικής. Και τα δύο εργαλεία εστάλησαν προς σχολιασμό και ανατροφοδότηση στο ΚΕΘΙ. Η τελική τους μορφή διαμορφώθηκε κατόπιν της παραλαβής των σχολίων του ΚΕΘΙ.

Στάδιο 3. Επιλογή δείγματος για την ποσοτική και την ποιοτική έρευνα. Για την ποσοτική έρευνα, το δείγμα ακολούθησε το σχεδιασμό της στρωματοποιημένης τυχαίας δειγματοληψίας, ενώ στην ποιοτική το δείγμα ακολούθησε τη δειγματοληψία ευκολίας (convenience sampling) με στόχο την κάλυψη του απαιτούμενου αριθμού συμμετεχόντων/ουσών με τις προδιαγραφές των ομάδων, όπως είχαν τεθεί.

Στάδιο 4. Συλλογή, επεξεργασία και ανάλυση δεδομένων. Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε αρχικά για την ποσοτική έρευνα, μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων, με τη χρήση των υποδομών της Μονάδας Ερευνών κατά το διάστημα 26-29 Αυγούστου 2021. Η διεξαγωγή των ομάδων εστίασης πραγματοποιήθηκε από 2-5 Σεπτεμβρίου 2021.

Στάδιο 5. Συγγραφή ευρημάτων και ερευνητικών συμπερασμάτων. Η ερευνητική ομάδα

προχώρησε στην ανάλυση των ευρημάτων και τη συγγραφή των εκθέσεων συνοπτικού σχολιασμού των ευρημάτων και των συμπερασμάτων της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας.

4. ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ, ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Για την επιστημονικά αξιόπιστη και ολοκληρωμένη προσέγγιση του θέματος της ανακατανομής του χρόνου στα ζευγάρια κατά την περίοδο της καραντίνας, υιοθετήθηκαν συνδυαστικά και συμπληρωματικά ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι και τεχνικές, όπως παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα. Διεξήχθησαν, για τον λόγο αυτό, δύο (2) έρευνες πεδίου: μία ποσοτική με συμπλήρωση ερωτηματολογίου κλειστού τύπου από σημαντικά μέγιστα αντιπροσωπευτικό δείγμα νοικοκυριών σε όλη την Ελλάδα, και μία ποιοτική με πραγματοποίηση συζήτησης σε ομάδες εστίασης. Ακολουθεί η ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας, ο σχολιασμός και σύνδεση με το ερευνητικό πλαίσιο, η διατύπωση κενών, δυσκολιών και ελλείψεων καθώς και τα συμπεράσματα, μέσα από την απάντηση των ερωτημάτων που διατυπώθηκαν στην αρχή της παρούσας έκθεσης και προέκυψαν από τη βιβλιογραφική επισκόπηση.

1. Ποια είναι η κατανομή της αμειβόμενης εργασίας μεταξύ των δύο φύλων πριν και κατά τη διάρκεια της πανδημίας;

Για τις γυναίκες το ποσοστό εκείνων που δούλευαν σε καθεστώς μερικής απασχόλησης έμεινε σταθερό πριν και κατά τη διάρκεια της καραντίνας, ενώ αυξήθηκε το ποσοστό εκείνων που δεν εργαζόταν κατά τη διάρκεια της καραντίνας. Το ποσοστό των εργαζομένων ανδρών σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης πριν την καραντίνα είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών. Στους άνδρες μειώθηκε το ποσοστό της πλήρους απασχόλησης κατά τη διάρκεια της καραντίνας σε σχέση με πριν, ενώ αυξήθηκε το ποσοστό που εργαζόταν με ημιαπασχόληση.

Η ομάδα που επηρεάστηκε σοβαρότερα από την καραντίνα ήταν οι εργαζόμενες γυναίκες και μητέρες με ανήλικα παιδιά, οι οποίες είτε βρέθηκαν άνεργες είτε αναγκάστηκαν να

εργαστούν μέσω τηλεργασίας. Σε ό,τι αφορά στους άνδρες, κανένας από τους συμμετέχοντες δε δήλωσε πως έμεινε χωρίς δουλειά λόγω καραντίνας. Σε κάποιες από τις γυναίκες κυρίαρχος ήταν ο φόβος της απώλειας της εργασίας μετά το πέρας της πανδημικής κρίσης. Τα ευρήματα αυτά είναι σε συμφωνία με τον κύριο όγκο της βιβλιογραφίας που μελετήθηκε (Παραδοτέο Α). Ειδικότερα στην έρευνα των Collins et al. (2021)¹¹ καταγράφεται ότι τα ζευγάρια προσάρμοσαν το χρόνο εργασίας τους κατά την πανδημία. Επίσης, οι μητέρες παιδιών, είχαν μεγαλύτερη μείωση στις ώρες εργασίας (είτε επειδή έμειναν άνεργες είτε επειδή χρειάστηκε να μείνουν στο σπίτι) σε σχέση με τους μπαμπάδες κατά το διάστημα αυτό.

Οι ώρες εργασίας δεν διαφοροποιήθηκαν έντονα σε σχέση με πριν την καραντίνα. Όσοι/ες συνέχισαν κανονικά τη δουλειά τους (με πλήρη ή μερική απασχόληση), είδαν μια μικρή έως καθόλου μείωση στις ώρες εργασίας τους, είτε πρόκειται για γυναίκες είτε για άνδρες. Δεν ήταν λίγοι εκείνοι που υποστήριξαν ότι τους βόλεψε να πηγαίνουν κανονικά στη δουλειά τους καθώς αυτό δεν έφερε δραματικές αλλαγές στην καθημερινότητά τους. Συνέχισαν να έχουν κοινωνικές επαφές, έστω και με κάποιους περιορισμούς, και δεν υπέστησαν τον εγκλεισμό που δέχτηκαν όσοι μπήκαν σε καθεστώς τηλεργασίας.

Το κλείσιμο των σχολείων και η παραμονή των παιδιών στο σπίτι (πολλές φορές και μόνα τους), δημιούργησαν στις εργαζόμενες μητέρες επιπρόσθετο άγχος, το οποίο μπορούσε να επηρεάσει αρνητικά την αποτελεσματικότητα στην εργασία τους. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνουν και οι ¹²οι οποίοι αναφέρουν ότι πέρα από τις ώρες εργασίας, ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι η ποιότητα του παρεχόμενου χρόνου για εργασία, καθώς έχει σημασία για την παραγωγικότητα στην εργασία, η οποία μπορεί να επηρεάσει μελλοντικά το εισόδημα και την εξέλιξη της σταδιοδρομίας. Οι πολλαπλές εργασίες και η απόσπαση της προσοχής λόγω παιδιών, φροντίδας σπιτιού κ.λπ., μειώνουν την παραγωγικότητα του εργαζόμενου γονέα κατά τη διάρκεια της εργασίας. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, ενώ πριν από την πανδημία οι μητέρες και οι πατέρες χρειαζόταν να διακόψουν την εργασία τους κατά το ίδιο ποσοστό στις ίδιες ώρες αμειβόμενης εργασίας, τώρα οι μητέρες χρειάζεται να διακόπτουν συχνότερα την εργασία τους, σε ποσοστό πάνω από 50%.

¹¹Collins, C., Landivar, L. C., Ruppanner, L., & Scarborough, W. J. (2021). COVID-19 and the gender gap in work hours. *Gender, Work & Organization*, 28, 101-112.

¹²Andrew, A., Cattan, S., Costa Dias, M., Farquharson, C., Kraftman, L., Krutikova, S., Phimister, A., Sevilla, A. (2020). How are mothers and fathers balancing work and family under lockdown?. IFS Briefing Note BN290. Available from: <https://www.ifs.org.uk/uploads/BN290-Mothers-and-fathers-balancing-work-and-life-under-lockdown.pdf>

2.1 Ποια είναι η κατανομή της τηλεργασίας μεταξύ των δύο φύλων πριν και κατά τη διάρκεια της πανδημίας;

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, ως προς την κατανομή τηλεργασίας, φυσικής παρουσίας ή συνδυασμό τους, το 22% των ανδρών δήλωσε πως εργάστηκε πλήρως με τηλεργασία, το 19.5% με συνδυασμό τηλεργασίας και φυσικής παρουσίας και το 58.5% με φυσική παρουσία. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τις γυναίκες ήταν 30.5%, 18.5% και 51%. Παρατηρείται λοιπόν ότι περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες, εργάστηκαν κατά την περίοδο της καραντίνας σε καθεστώς πλήρους τηλεργασίας. Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώνουν την έρευνα του Eurofound (2020)¹³ σύμφωνα με την οποία περισσότερο από το ένα τρίτο των εργαζομένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση άρχισε να τηλεργάζεται ως αποτέλεσμα της πανδημίας και μάλιστα με το μερίδιο των γυναικών να είναι μεγαλύτερο από εκείνο των ανδρών.

2.2 Ποια είναι η επίδραση της τηλεργασίας στη συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής ζωής και επαγγελματικής;

Η τηλεργασία επηρέασε τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες. Οι μισοί δήλωσαν πως τους εξυπηρέτησε, ενώ οι υπόλοιποι πως τους δυσκόλεψε στην καθημερινότητα. Ιδιαίτερα, για τους γονείς, οι οποίοι εργάζονταν με τηλεργασία, η συνεχής παρουσία των παιδιών στο σπίτι δημιουργούσε προβλήματα συγκέντρωσης και γενικότερα εργασιακής επίδοσης. Ακόμη, η τηλεργασία προκαλεί επιπλέον πίεση, καθώς παρατηρείται έλλειψη ορίων μεταξύ εργασίας και προσωπικού ελεύθερου χρόνου.

Η τηλεργασία στο πλαίσιο της αμειβόμενης εργασίας φαίνεται να είχε εν μέρει θετική επίδραση στον ελεύθερο χρόνο, λόγω των μειωμένων μετακινήσεων, της αυτονομίας, της προσωπικής οργάνωσης του χρόνου εργασίας και της ευελιξίας που αυτή προσφέρει στους/στις εργαζομένους/ες, όμως ταυτόχρονα δημιούργησε αλληλοεπικάλυψη μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ή οικογενειακής ζωής, με αποτέλεσμα οι γυναίκες να μην μπορούν να αφιερώσουν αρκετά ποιοτικό χρόνο στην οικογένεια σε αντίθεση με τους

¹³Eurofound. (2020). Living, working and COVID-19: First findings – April 2020. Dublin. Available from: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2020/living-working-and-covid-19-firstfindings-april-2020>.

άνδρες. Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με πρόσφατη έρευνα των Lodovici, etal. (2021)¹⁴, σύμφωνα με την οποία σε ό,τι αφορά στην εξισορρόπηση επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, η τηλεργασία τιμωρεί τις εργαζόμενες μητέρες σε αντίθεση με τους εργαζόμενους πατέρες. Ενώ αυξάνει την ευελιξία και βοηθά στη συμφιλίωση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής, δεν μπορεί να αντικαταστήσει την ανάγκη για την απαραίτητη φροντίδα των παιδιών, των ηλικιωμένων και τις οικιακές εργασίες.

Επιπλέον η τηλεργασία δε λειτούργησε το ίδιο αποδοτικά σε όλους τους επαγγελματικούς κλάδους. Για παράδειγμα, οι εκπαιδευτικοί φάνηκε να αντιμετωπίσαν τα περισσότερα προβλήματα λόγω απειρίας στη χρήση ηλεκτρονικών εκπαιδευτικών πλατφορμών τόσο από τους ίδιους όσο και από τους/τις μαθητές/μαθήτριές τους.

Παρατηρούνται διαφορές στην εκτίμηση τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών σχετικά με τον χρόνο που αφιέρωσαν στην επαγγελματική τους δραστηριότητα μέσω τηλεργασίας κατά τη διάρκεια της καραντίνας σε σχέση με τον/την σύντροφό τους. Ένας στους δύο άνδρες ενεργούς επαγγελματικά, εργαζόμενος με τηλεργασία, εκτίμησε πως ο ίδιος κατέληξε να αφιερώνει περισσότερο χρόνο στην επαγγελματική του δραστηριότητα συγκριτικά με τη σύζυγό του. Το ένα τέταρτο των ανδρών εκτιμά ότι εργάστηκε το ίδιο με τη σύζυγό του. Οι εργαζόμενες γυναίκες σε τηλεργασία εκτιμούν ότι ίδιες εργάστηκαν περισσότερο από τους συζύγους τους, ενώ σχεδόν το ένα τρίτο εκτιμά ότι εργάστηκαν το ίδιο.

3. Ποια είναι η κατανομή της μη αμειβόμενης εργασίας μεταξύ των δύο φύλων πριν και κατά τη διάρκεια της πανδημίας;

Με το ξέσπασμα της πανδημίας και την αναγκαστική για πολλούς/ές παραμονή στο σπίτι, θα περίμενε κανείς ότι ο χρόνος που αφιερώνεται σε μη αμειβόμενες δραστηριότητες του νοικοκυριού, που μέχρι πριν την πανδημία ήταν κατά κύριο λόγο «γυναικεία υπόθεση», θα μοιράζονταν ανάμεσα στα δύο φύλα ή έστω θα ελαττώνονταν για τις γυναίκες.

Γενικά τα ευρήματα της έρευνας μας, δείχνουν ότι κατά τη διάρκεια της καραντίνας ο χρόνος που διαθέτουν τα ζευγάρια για τις εργασίες εντός του σπιτιού και για τη φροντίδα των παιδιών είναι εμφανώς αυξημένος. Στις περιπτώσεις όπου και οι άνδρες ήταν

¹⁴Lodovici, M. S. (2021). The impact of teleworking and digital work on workers and society. European Parliament. Available from: https://www.aceb.cat/images/The_impact_of_teleworking.pdf

αναγκασμένοι να μένουν στο σπίτι λόγω της τηλεργασίας, μπόρεσαν να αντιληφθούν ποιες ήταν οι δουλειές που απαιτείται να γίνουν στο νοικοκυριό και να συμμετέχουν κι αυτοί περισσότερο σε αυτές. Όμως ο χρόνος ενασχόλησης των γυναικών με δουλειές του σπιτιού στην καραντίνα αφενός αυξήθηκε συγκριτικά με την ενασχόλησή τους πριν την καραντίνα (59.5% έναντι 53%) αλλά και συγκριτικά με την ενασχόληση των ανδρών (59.5% οι γυναίκες, έναντι 35% των ανδρών). Δηλαδή για τις γυναίκες εμφανίζεται σημαντικά μεγαλύτερη ενασχόληση με τις εργασίες εντός του σπιτιού συγκριτικά με τους άνδρες.

Σε ό,τι αφορά στη μη αμειβόμενη εργασία για άνδρες και γυναίκες επαγγελματικά ενεργούς/ές παντρεμένους/ες ή που συζούν, οι γυναίκες τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της καραντίνας επωμίζονται το μεγαλύτερο βάρος. Ενώ παρατηρείται διπλασιασμός του ποσοστού των ανδρών που ασχολούνται με τη μη αμειβόμενη εργασία στο σπίτι για πάνω από 2 ώρες κατά τη διάρκεια της καραντίνας, η συμμετοχή τους συνεχίζει να παραμένει χαμηλότερη από αυτή των γυναικών. Οι μη ενεργοί επαγγελματικά άνδρες αφιέρωναν στις δουλειές του σπιτιού περισσότερες ώρες πριν την καραντίνα από ότι οι επαγγελματικά ενεργοί. Επιπλέον, όπως και στην περίπτωση των επαγγελματικά ενεργών ανδρών, έτσι και σε εκείνη των επαγγελματικά μη ενεργών ανδρών παρατηρείται διπλασιασμός του ποσοστού εκείνων που ασχολούνται με τη μη αμειβόμενη εργασία στο σπίτι για πάνω από 2 ώρες κατά τη διάρκεια της καραντίνας.

Οι μη ενεργές επαγγελματικά γυναίκες αφιερώνουν περισσότερο χρόνο από τους μη ενεργούς επαγγελματικά άνδρες στη μη αμειβόμενη εργασία στο σπίτι τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Εκείνες επωμίζονται συντριπτικά περισσότερο τις δουλειές στο σπίτι σε σχέση με τους άνδρες.

Παρά την αύξηση της συμμετοχής των ανδρών στη φροντίδα των παιδιών και της οικογένειας, η επιβάρυνση των γυναικών παραμένει σταθερά μεγάλη με κίνδυνο, όπως επισημαίνει και το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ, πολλές γυναίκες να αναγκαστούν να εγκαταλείψουν τις δουλειές τους για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν, το οποίο επιβεβαιώνεται και από την παρούσα έρευνα. Η έρευνα των επιβεβαιώνει το αποτέλεσμα αυτό, καθώς στη δική τους έρευνα οι μητέρες περνούν περισσότερο χρόνο από τους πατέρες για οικιακές εργασίες και για τη φροντίδα παιδιών, ανεξάρτητα από το καθεστώς εργασίας και μάλιστα σαφώς περισσότερο χρόνο για τις δουλειές του σπιτιού. Αυτό δείχνει ότι οι γενικές διαφορές μεταξύ των φύλων που παρατηρούμε στο χρόνο που αφιερώνουν για τις οικιακές δραστηριότητες και στη φροντίδα των παιδιών δεν αποδίδεται στο ότι οι

γυναίκες δεν εργάζονται και έχουν περισσότερο χρόνο. Η έρευνα των ¹⁵ έδειξε ότι όλες οι γυναίκες (με εξαίρεση εκείνες που συνεχίζουν να εργάζονται στον συνηθισμένο τόπο εργασίας τους) που ερωτήθηκαν, αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στις δουλειές του σπιτιού από πριν, ασχέτως με τον αν ο σύντροφός τους δουλεύει από το σπίτι ή όχι. Αντίθετα, ο χρόνος που αφιερώνουν οι άνδρες στις οικιακές εργασίες εξαρτάται από τις εργασιακές συνθήκες των συντρόφων τους και αφιερώνουν περισσότερο χρόνο σε αυτές μόνο εάν οι γυναίκες τους εργάζονται εκτός σπιτιού.

Οικιακές εργασίες, όπως η καθαριότητα, το μαγείρεμα, τα ψώνια και μικροεργασίες σπιτιού/επισκευές, απαιτούν περισσότερο χρόνο από ποτέ, ως αποτέλεσμα αναγκαστικού περιορισμού της οικογένειας μέσα στο σπίτι (UNWomen, 2020)¹⁶. Στην Ελλάδα, εντοπίζεται μεγάλη έμφυλη διαφορά στην κατανομή του χρόνου στις καθημερινές οικιακές δουλειές (EIGE 2020)¹⁷, το οποίο επιβεβαιώνεται σε μεγάλο βαθμό και από την παρούσα έρευνα. Σημαντικό εύρημα της έρευνας μας αποτελεί το γεγονός ότι η ανακατανομή του χρόνου δεν αφορούσε μόνον τα ζευγάρια αλλά και τα παιδιά της οικογένειας, καθώς οι μη αμειβόμενες εργασίες διαμοιράστηκαν μεταξύ των μελών της οικογένειας τώρα που γονείς και παιδιά περνούσαν περισσότερο χρόνο στο σπίτι.

Ακόμη, σε ό,τι αφορά στην ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια για τη φροντίδα της καθαριότητας του σπιτιού δεν εμφανίζονται αξιόλογες μεταβολές πριν και κατά τη διάρκεια της καραντίνας, καθώς οι γυναίκες είναι αυτές που επιβαρύνονται σταθερά. Αυτό επιβεβαιώνεται τόσο από τις αποκρίσεις των γυναικών, όσο και από τις αποκρίσεις των ανδρών. Σχετικά με το μαγείρεμα και την προετοιμασία γευμάτων εκτιμάται πως επιβαρύνονται περισσότερο οι γυναίκες. Οκτώ στις δέκα γυναίκες δηλώνουν πως ασχολούνται κατά κύριο λόγο οι ίδιες. Ο άνδρες επιβεβαιώνουν αυτήν την τάση, καθώς έξι περίπου στους δέκα δηλώνουν πως οι γυναίκες επιβαρύνονται με αυτήν τη δραστηριότητα κατά κύριο λόγο. Διαφοροποίηση, έστω και χαμηλή, εμφανίζεται στα ζευγάρια με μικρά κυρίως παιδιά. Σε αυτά, οι άνδρες δηλώνουν πως, στη διάρκεια της

¹⁵Del Boca, D., Oggero, N., Profeta, P., Rossi, M.C. (2020). Women's and men's work, housework and childcare, before and during COVID-19. *Review of Economics of the Household*, 18, pp:1001–1017. Available from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11150-020-09502-1>.

¹⁶UN Women. (2020). *Whose time to care? Unpaid care and domestic work during Covid-19*. Gender and Covid, (25 Nov), 1–10. Available from: <https://data.unwomen.org/publications/whose-time-care-unpaid-care-and-domestic-work-during-covid-19>

¹⁷EIGE. (2020). *Gender Equality Index 2020, GREECE*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available from: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/EL>

καραντίνας, επιφορτίστηκαν και με δραστηριότητες μαγειρέματος καθώς και καθαριότητας. Σχετικά με τα ψώνια για το σπίτι το ένα τρίτο των αποκρινόμενων συμφωνεί ότι τα ζευγάρια τα μοιράζονται, τόσο πριν όσο και μετά την πανδημία. Σχετικά με τις μικρές δουλειές- μερεμέτια/επισκευές- αυτά φαίνεται, κατά κοινή ομολογία, να είναι ανδρική υπόθεση τόσο σε οικογένειες με, όσο και σε οικογένειες χωρίς παιδιά.

Σύμφωνα με την έρευνά μας, τη φροντίδα των παιδιών φαίνεται πως αναλαμβάνουν κατά βάση οι γυναίκες, πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της καραντίνας, με μία μικρή αύξηση της συνεισφοράς των ανδρών κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Αυτό ισχύει και στην περίπτωση των εργαζομένων ανδρών και γυναικών. Στην περίπτωση των μη εργαζομένων γυναικών, η συνεισφορά τους στη φροντίδα των παιδιών αυξάνεται κατά τη διάρκεια της καραντίνας, σε ποσοστό μεγαλύτερο από τους μη εργαζόμενους άνδρες. Η κατανομή της φροντίδας των παιδιών εξαρτάται και από την ευελιξία που έχει ο κάθε γονέας στην εργασία του, αλλά και την από την κατανομή της φροντίδας των παιδιών σε κάθε οικογένεια πριν από την πανδημία¹⁸. Υπάρχουν αναμφίβολα πατέρες που θα βοηθήσουν συμμετέχοντας στα αυξημένα καθήκοντα προς την οικογένεια, αλλά δυστυχώς αυτοί δεν είναι ο κανόνας. Η έρευνα του Ipsos για τον ΟΗΕ σε 16 χώρες αποκαλύπτει ότι πριν από τον COVID-19, οι γυναίκες κατά μέσο όρο αφιέρωναν περίπου 26 ώρες την εβδομάδα στη φροντίδα παιδιών. Από την έναρξη της πανδημίας, οι ώρες αυξήθηκαν και φτάνουν περίπου τις 31 ώρες (σχεδόν πλήρης απασχόληση). Αντίστοιχα οι άνδρες, αφιέρωναν περίπου 20 ώρες την εβδομάδα για τη φροντίδα των παιδιών πριν από την πανδημία και 24 ώρες μετά την πανδημία. Σχετικά με τη ζωή στο σπίτι, παρατηρήθηκαν κάποιες διαφορές μεταξύ των ομάδων εστίασης. Για παράδειγμα, η ομάδα των μονογονέων έδωσε περισσότερη έμφαση στη σχέση με τα παιδιά, ενώ δεν παρατηρήθηκαν διαφορές με τις δουλειές του σπιτιού, οι οποίες στην πλειοψηφία των περιπτώσεων παρέμειναν στα χέρια του μονογονέα που στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν γυναίκα.

Οι γυναίκες βιώνουν μια σημαντική επιβάρυνση στο χρόνο τους και λόγω της φροντίδας των ηλικιωμένων που είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι/ες στον COVID-19 και των ατόμων που νοσούν και άλλων ατόμων που χρήζουν κάποιου είδους φροντίδας. Αποτέλεσμα είναι πολλές από αυτές να εγκαταλείπουν θέσεις εργασίας μερικής απασχόλησης ή να

¹⁸Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. and M. Tertilt. (2020). The Impact of COVID-19 on Gender Equality. CRC TR 224 Discussion Paper Series. University of Bonn and University of Mannheim. Available from: <https://econpapers.repec.org/scripts/redirect.pf?u=http%3A%2F%2Fwww.sciencedirect.com%2Fscience%2Farticle/pii/S0047272720301092>;h=repec:eee:pubeco:v:189:y:2020:i:c:s0047272720301092

σταματούν από τη μόνιμη εργασία τους, προκειμένου να παρέχουν την απαραίτητη καθημερινή φροντίδα στα άτομα αυτά, καθώς και στα παιδιά τους, στις περιπτώσεις που τα σχολικά μαθήματα προσφέρονται εξ αποστάσεως.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, ο χρόνος που αφιερώνουν τα ζευγάρια στη φροντίδα των ατόμων που έχουν ανάγκη εντός ή εκτός του σπιτιού δεν διαφοροποιείται σημαντικά πριν και κατά τη διάρκεια της καραντίνας και για τα δύο φύλα, με τις γυναίκες όμως να αφιερώνουν συντριπτικά περισσότερο χρόνο από ό,τι οι άνδρες.

Τα παραπάνω συμφωνούν και με όσα αναφέρονται σε έρευνα των Oreffice & Quintana-Domeque (2021)¹⁹ «...το χάσμα των φύλων στον εβδομαδιαίο αριθμό ωρών που αφιερώθηκαν στη φροντίδα ατόμων με αναπηρία, ηλικιωμένων ή αρρώστων δεν άλλαξε μεταξύ του Ιουνίου 2020 και πριν από την πανδημία του COVID-19».

4. Ποια είναι η κατανομή της προσωπικής ζωής/ελεύθερου χρόνου μεταξύ των φύλων πριν και κατά τη διάρκεια της πανδημίας;

Γενικά, κατά τη διάρκεια της καραντίνας παρατηρείται πως ο προσωπικός ελεύθερος χρόνος αυξήθηκε στα ζευγάρια (και στους άνδρες και στις γυναίκες). Η καραντίνα και η κοινωνική αποστασιοποίηση έχουν δημιουργήσει μια παράδοξη κατάσταση που, αφενός, έχει επιβάλει όρια στην ελευθερία των ανθρώπων και αφετέρου τους έχει προσφέρει περισσότερο χρόνο για να ασχοληθούν με δραστηριότητες που συνήθως σχετίζονται με τον ελεύθερο χρόνο και που δεν μπορούσαν να ασχοληθούν με αυτές πριν την καραντίνα. Η αύξηση του ελεύθερου χρόνου μπορεί να συνδέεται με το κλείσιμο των σχολείων, τη διακοπή των δραστηριοτήτων των παιδιών και την τηλεργασία, που είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση των μετακινήσεων αλλά και την αναγκαστική παραμονή στο σπίτι γενικότερα. Επιπλέον, μπορεί να σχετίζεται με τις άδειες ειδικού σκοπού, για όσους/ες έκαναν χρήση.

Συγκριτικά με τα δύο φύλα, οι άνδρες, όπως και πριν την καραντίνα, έτσι και στην καραντίνα φαίνεται να έχουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο από τις γυναίκες και αυτό ισχύει και για τις κατηγορίες των εργαζομένων ανδρών και των εργαζόμενων γυναικών.

Η ποιοτική έρευνα δείχνει ότι η αύξηση του προσωπικού ελεύθερου χρόνου βοήθησε στην βελτίωση των σχέσεων μεταξύ γονέων και παιδιών. Από την άλλη πλευρά αρκετοί/ές

¹⁹Oreffice, S. & Quintana-Domeque, C. 2021. Gender inequality in COVID-19 times: evidence from UK prolific participants. *Journal of Demographic Economics*. 87, pp.261–287

αποκρινόμενοι/ες ανέφεραν ότι σε γενικές γραμμές, ενώ ο ελεύθερος χρόνος αυξήθηκε, είτε παρέμενε αναξιοποίητος είτε,σε αρκετές περιπτώσεις, δεν ήταν δυνατό να αξιοποιηθεί με τον επιθυμητό τρόπο ή παραγωγικά και αποδοτικά.Οι γυναίκες στην πλειοψηφία τους δήλωσαν πως συνέχισαν να έχουν λιγότερο ελεύθερο χρόνο από τους συντρόφους/συζύγους, ενώ ελάχιστες ήταν αυτές που δήλωσαν ότι είχαν τον ίδιο ελεύθερο χρόνο με αυτούς. Αρκετοί/ές ήταν οι συμμετέχοντες/ουσες που δήλωσαν ότι ενώ σε κάποιες περιπτώσεις είχαν περισσότερο ελεύθερο χρόνο δεν ήξεραν πώς να τον διαχειριστούν μέσα στο σπίτι. Επιπλέον για όσους/ες εργάζονται από το σπίτι, συχνά δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ χώρου, χρόνου εργασίας, φροντίδας και ελεύθερου χρόνου. Αυτό εγείρει θέματα θολών ορίων μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής/οικογενειακής ζωής με επιπτώσεις στη συμφιλίωσή τους.

Ο δείκτης χρόνου για κοινωνικές δραστηριότητες της Ελλάδας για το 2020 (EIGE,2020), επιβεβαιώνει την έμφυλη διαφορά στον ελεύθερο χρόνο. Οι άνδρες διαθέτουν σχεδόν το διπλάσιο χρόνο σε δραστηριότητες αναψυχής σε σχέση με τις γυναίκες. Παρά όμως τη χαμηλή συμμετοχή των ανδρών στη φροντίδα και στις οικιακές εργασίες και στο ότι αφιερώνουν περισσότερο χρόνο από τις γυναίκες σε δραστηριότητες αναψυχής,ο χρόνος αυτός δεν είναι ανάλογος. Αυτό φυσικά θα μπορούσε να εξηγηθεί και από το γεγονός ότι αφιερώνουν περισσότερες ώρες στην εργασία τους.

Η ισότητα στον ελεύθερο χρόνο, προσθέτει μια ακόμη διάσταση στη συνηθισμένη διάκριση μεταξύ αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας και στις συνέπειες που έχει για τα φύλα. Τα όρια μεταξύ φροντίδας και ελεύθερου χρόνου είναι πιο δυσδιάκριτα για τις γυναίκες που είναι συνήθως υπεύθυνες για την παροχή φροντίδας και τις δουλειές νοικοκυριού, παρά τους άνδρες.

Γενικότερα τόσο οι άνδρες, όσο και οι γυναίκες δηλώνουν ότι η ζωή ήταν πιο πιεσμένη κατά τη διάρκεια της καραντίνας, ακόμα και αν αναφέρουν ότι υπήρχε αύξηση του ελεύθερου χρόνου. Φαίνεται πως αυτό συνδέεται με τις αλλαγές στην καθημερινότητα, και ειδικά με το γεγονός όταν οι άνθρωποι ήταν αναγκασμένοι να αφαιρέσουν πράγματα που τους έδιναν χαρά και ενέργεια (π.χ. κοινωνικές επαφές). Επιπλέον, η άσκηση είναι ένα εξαιρετικά συνηθισμένο μέτρο σωματικής ευεξίας και ανακούφισης από το άγχος, όμως με τα γυμναστήρια κλειστά η κατάσταση δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο. Ενώ η άσκηση από το σπίτι υπήρχε ως επιλογή, ήταν δύσκολο να τηρηθεί, ειδικά όταν υπάρχει εξάντληση από την «νέα» καθημερινότητα.

5. Ποιες είναι οι επιπτώσεις της πανδημίας στη συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής;

Η έρευνά μας, επιβεβαιώνει τα ευρήματα της βιβλιογραφικής επισκόπησης και τις υποθέσεις που τέθηκαν εκεί, σχετικά με τη διερεύνηση της ανακατανομής του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια με κυρίαρχο το εύρημα ότι, κατά τη διάρκεια της πανδημίας επηρεάστηκαν τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες σε ότι αφορά στην αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και τον ψυχοκοινωνικό αντίκτυπο των νέων συνθηκών, αλλά το έμφυλο χάσμα στην ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια ενισχύθηκε.

Οι γυναίκες είναι κυρίως αυτές που επωμίζονται τη γενική αύξηση της μη αμειβόμενης εργασίας που παρατηρείται για τα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης σε σχέση με πριν, με αποτέλεσμα την προσωρινή «αναστολή» της συμφιλίωσης προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Ειδικότερα:

- Τα ζευγάρια με παιδιά ήταν πιο πιθανό να εργάζονται (αμειβόμενη εργασία) λιγότερες ώρες κατά το διάστημα της πανδημικής κρίσης σε σχέση με τα ζευγάρια χωρίς παιδιά.
- Οι μητέρες ήταν πιο πιθανό να μειώσουν τις ώρες αμειβόμενης εργασίας ή να αλλάξουν τα ωράρια εργασίας τους, λόγω του αυξημένου χρόνου φροντίδας σε σχέση με τους πατεράδες με αποτέλεσμα να υπάρξουν αρνητικές επιπτώσεις στην επαγγελματική πορεία των γυναικών, βλέποντας έτσι τις εργασιακές και οικονομικές τους ευκαιρίες να περιορίζονται περαιτέρω.
- Οι μητέρες ήταν πιο πιθανό σε σχέση με τους πατέρες να εργάζονται λιγότερες ώρες και μετά την άρση των περιορισμών.
- Παρατηρείται μείωση της βοήθειας στο σπίτι με αμοιβή από άτομα εκτός του σπιτιού.
- Ενώ η φροντίδα των παιδιών φαίνεται να μοιράζεται πιο ομοιόμορφα τουλάχιστον προσωρινά ανάμεσα στα ζευγάρια, ο καταμερισμός των εργασιών του νοικοκυριού παραμένει σε μεγάλο βαθμό δουλειά των γυναικών. Οι ανισότητες των φύλων στη μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας εξακολουθούν να υφίστανται, με τις γυναίκες να εξακολουθούν να επωμίζονται δυσανάλογα το μεγαλύτερο βάρος αυτής της

εργασίας, ακόμη και αν οι άνδρες ξοδεύουν περισσότερο χρόνο στη μη αμειβόμενη εργασία από ότι πριν.

- Το χάσμα στην ανακατανομή του χρόνου στις μη αμειβόμενες εργασίες αυξάνεται όταν η γυναίκα χάνει τη δουλειά της, ενώ όταν χάνει ο άνδρας τη δουλειά του το χάσμα μειώνεται αλλά παραμένει.
- Η γενικευμένη απώλεια ωρών αμειβόμενης εργασίας, ειδικά για τους άνδρες, ενώ θα μπορούσε να οδηγήσει σε αναθεώρηση του παραδοσιακού καταμερισμού του χρόνου, δεν έγινε. Οι δουλειές του σπιτιού και η φροντίδα των παιδιών, που επιβαρύνθηκαν χρονικά λόγω των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης και των lockdowns, παραμένουν «γυναικεία υπόθεση» με αποτέλεσμα οι γυναίκες να αφιερώνουν πολύ περισσότερο χρόνο σε μη αμειβομένη εργασία φροντίδας σε σχέση με τους άνδρες.
- Η αύξηση της σύγκρουσης των ρόλων των γυναικών, ως αποτέλεσμα των μεταβολών στην αμειβόμενη εργασία, αλλά και των οικογενειακών καθηκόντων τους λόγω της COVID-19 εξαντλούν τόσο τον χρόνο όσο και την ενέργειά τους, με αποτέλεσμα τη σύγκρουση προσωπικής και επαγγελματικής ζωής.

Έτσι η ομάδα που επηρεάστηκε σοβαρότερα από την καραντίνα ήταν οι εργαζόμενες γυναίκες και μητέρες με ανήλικα παιδιά, οι οποίες είτε βρέθηκαν άνεργες είτε αναγκάστηκαν να εργαστούν μέσω τηλεργασίας. Σε ό,τι αφορά στους άνδρες κανένας από τους συμμετέχοντες δε δήλωσε πως έμεινε χωρίς δουλειά λόγω καραντίνας. Σε κάποιες από τις γυναίκες κυρίαρχος ήταν ο φόβος της απώλειας της εργασίας μετά το πέρας της πανδημικής κρίσης. Επιπρόσθετα, η τηλεργασία προκαλεί επιπλέον πίεση, καθώς παρατηρείται έλλειψη ορίων μεταξύ εργασίας και προσωπικού ελεύθερου χρόνου.

6. Ποια μέτρα κατά την πανδημία ευνόησαν την ισότητα φύλων και ποια συνέβαλαν στην άμβλυνση των έμφυλων ανισοτήτων;

Ανταποκρινόμενη στις νέες απαιτήσεις και συνθήκες εργασίας που έφερε η πανδημία, και λαμβάνοντας υπόψη όλες τις προκλήσεις της τηλεργασίας, η Ελληνική Πολιτεία προχώρησε σε νέα νομοθεσία για την προστασία της εργασίας, στο πλαίσιο και της συμφιλίωσης προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Έτσι η θέσπιση της άδειας ειδικού

σκοπού, του μέτρου της εξ αποστάσεως εργασίας (τηλεργασίας) σε συνδυασμό με το δικαίωμα της ηλεκτρονικής αποσύνδεσης και της ψηφιακής κάρτας εργασίας μπορούν και θα πρέπει να λειτουργούν, ώστε να διευκολύνεται η ανταπόκριση των εργαζόμενων γονέων στις εργασιακές και οικογενειακές επιπτώσεις του COVID-19. Από τα μέτρα αυτά αναφορά έγινε από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες κυρίως στην άδεια ειδικού σκοπού που ήδη ίσχυε κατά το διάστημα που διεξήχθη η έρευνα.

Έτσι, σε ό,τι αφορά στην άδεια ειδικού σκοπού το 9% των ζευγαριών έκανε χρήση της άδειας, 51.5% δήλωσε ότι δεν την χρειάστηκε, και 26.5% ανέφερε ότι δεν υπήρχε δυνατότητα να τη λάβει. Επίσης, πολλοί/πολλές ήταν αυτοί/αυτές που εξέφρασαν παράπονο έναντι των κυβερνητικών πολιτικών και ανέφεραν ότι ακόμα και τα μέτρα που θεσπίστηκαν στην πραγματικότητα φάνηκε να μην λειτούργησαν για κανένα από τα δύο φύλα. Αυτό σε κάποιες περιπτώσεις οφειλόταν στην άρνηση των εργοδοτών να συνεργαστούν ή στην αδυναμία χρήσης των αδειών ειδικού σκοπού λόγω των αυξημένων ευθυνών των δικαιούχων. Δηλαδή φαίνεται πως, στην πραγματικότητα, κατάφεραν να κάνουν χρήση αυτών λιγότεροι/ες από όσοι/ες τις δικαιούνταν.

Σημαντικό εύρημα αποτελεί το γεγονός ότι στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας οι αποκρινόμενοι/ες φαίνεται να μην διαμαρτύρονται για την άνιση κατανομή των ευθυνών φροντίδας και να μην τη σχετίζουν με τη διαιώνιση των παραδοσιακών και στερεοτυπικών έμφυλων ρόλων και τις ανισότητες μεταξύ των φύλων στις αποδοχές και τις επαγγελματικές προοπτικές απασχόλησης που απορρέουν από τις ανεπαρκείς πολιτικές που σχετίζονται με την οικογένεια.

7. Ποιες είναι οι ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις της πανδημίας στα δύο φύλα;

Ο ψυχοκοινωνικός αντίκτυπος της πανδημίας της COVID-19 είναι αδιαμφισβήτητος. Μια σειρά από πρόσφατες έρευνες στη χώρα μας (Peppou, Economou, Skali&Parageorgiou, 2020²⁰, Parlapanietal., 2020²¹, Fountoulakisetal., 2021²², Skapinakisetal., 2020²³)

²⁰Peppou, L.E., Economou, M., Skali, T. et al. (2021). From economic crisis to the COVID-19 pandemic crisis: evidence from a mental health helpline in Greece. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci* 271, 407–409 (2021).

²¹Parlapani, E., Holeva, V., Voitsidis, P., Blekas, A., Gliatas, I., Porfyri, G.N., Golemis, A., Papadopoulou, K., Dimitriadou, A., Chatzigeorgiou, A.F. and Bairachtari, V., (2020).

²²Fountoulakis et al. 2021. Self-reported changes in anxiety, depression and suicidality during the COVID-19 lockdown in Greece. *Journal of Affective Disorders*. Vol. 279, pp: 624-629

²³Skapinakis, et al, (2020) "Depression and Its Relationship with Coping Strategies and

τεκμηριώνουν τις σοβαρές ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις που παρατηρούνται στο σύνολο του πληθυσμού, είτε έχουν νοσήσει είτε όχι. Γυναίκες, άνδρες και παιδιά, νέοι/νέες και μεγαλύτεροι/ες, βίωσαν και βιώνουν έντονα τις προκλήσεις που επιφέρει η πανδημία, τα περιοριστικά μέτρα, τις καραντίνες, το κλείσιμο και τη αναστολή των επαγγελματικών ή κοινωνικών δραστηριοτήτων. Μαζί με τον φόβο για την υγεία αλλά και την αγωνία για το τέλος αυτής της δύσκολης περιόδου, οι άνθρωποι καλούνται να αντιμετωπίσουν και τις ψυχολογικές επιπτώσεις της πανδημίας. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας προειδοποιεί πως μετά το πέρας της πανδημίας θα βιώσουμε μία δεύτερη πανδημία, που θα αφορά στην Ψυχική Υγεία.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας δείχνουν ότι γενικά, η ζωή εμφανίζεται πιο πιεσμένη την περίοδο της καραντίνας συγκρίνοντάς την με πριν. Αυτό δηλώνεται από την πλειονότητα των αποκρινόμενων, με τα υψηλότερα ποσοστά να εμφανίζονται ανάμεσα στους άνδρες και ιδιαίτερα στους άνδρες με παιδιά. Όμως τα μεγαλύτερα ποσοστά ψυχολογικού στρες και ψυχικής κόπωσης εμφανίζονται ανάμεσα στις γυναίκες με παιδιά που είναι παντρεμένες ή που συζούν, όπως αυτό φαίνεται στις απαντήσεις και των δύο φύλων και εκφράζονται τόσο στην ποιοτική όσο και στην ποσοτική έρευνα. Αυτό ίσως να οφείλεται στα προβλήματα και τις αγχωτικές καταστάσεις που βίωναν, καθώς προσπαθούσαν να ισορροπήσουν τον χρόνο τους μεταξύ των καθηκόντων εργασίας και της φροντίδας των παιδιών και του νοικοκυριού. Στην έρευνα των Hjálmsdóttir & Bjarnadóttir (2020)²⁴ που διερεύνησαν το θέμα οικογένεια, συμφιλίωση και ισότητα των φύλων στην Ισλανδία, πολλές από τις συμμετέχουσες περιέγραψαν την ένταση στην οποία βρίσκονταν και πως το επίπεδο άγχους τους αυξανόταν, χρησιμοποιώντας λέξεις όπως «συγκλονισμένες, απογοητευμένες, κουρασμένες, ενοχλημένες και θυμωμένες». Και στην παρούσα έρευνα, συχνοί χαρακτηρισμοί γύρω από την κατάσταση ήταν η απογοήτευση, ο θυμός, η ψυχολογική πίεση, η ανασφάλεια και οι εκπτώσεις στη δημοκρατία μας, ο εκνευρισμός και η δυσφορία όλων, αλλά κυρίως των γυναικών. Επιπλέον, η έρευνα των Giurge et al. (2021)²⁵ για τις έμφυλες διαφορές στη χρήση χρόνου κατά τη διάρκεια της

Illness Perceptions during the COVID-19 Lockdown in Greece: A Cross-Sectional Survey of the Population", Depression Research and Treatment, Article ID 3158954

²⁴Hjálmsdóttir, A. & Bjarnadóttir, V.S. (2020). I have turned into a foreman here at home": Families and work-life balance in times of COVID-19 in a gender equality paradise. *Gender Work Organ.* 28, pp: 268–283. Available from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gwao.12552>

²⁵Giurge, L.M., Whillans, A.V. & Yemiscigil, A. 2021. A multicountry perspective on gender differences in time use during COVID-19. *PNAS.* 118 (12).

πανδημίας έδειξε ότι οι γυναίκες (έναντι των ανδρών) που αφιέρωναν περισσότερο χρόνο στην ολοκλήρωση των δουλειών του σπιτιού, ανέφεραν χαμηλότερα επίπεδα ευτυχίας. Ομοίως, στο βαθμό που οι μητέρες (έναντι των πατέρων) αφιέρωναν περισσότερο χρόνο στις δουλειές του σπιτιού, ανέφεραν χαμηλότερα επίπεδα ευτυχίας. Η ανησυχία, το άγχος και η ένταση ήταν συναισθήματα που βίωναν συχνά οι γυναίκες στη Γαλλία κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης (Hennekam&Shymko, 2020)²⁶. Οι γυναίκες απέδωσαν αυτά τα συναισθήματα στις «πολλαπλές τους ταυτότητες» ως επαγγελματίες, μητέρες και σύζυγοι, που τώρα επικαλύπτονται, οδηγώντας τις σε αίσθημα ανεπάρκειας, αδυναμίας και αποτυχίας σε όλα τα μέτωπα. Οι εργαζόμενες γυναίκες στην Ισλανδία αναφέρουν ότι πέρα από την πίεση και το άγχος, αισθάνονται και ενοχή, εξαιτίας του ότι δεν μπορούσαν να τα προλάβουν και να τα συγχρονίσουν όλα (Hjálmsdóttir&Bjarnadóttir, 2020). Φυσικά αυτό δεν είναι κάτι καινούριο (Eurofound, 2020)²⁷. Οι εργαζόμενες μητέρες την περίοδο πριν την πανδημία ήταν πιο πιθανό να νιώσουν ενοχή για την εργασία και την οικογένειά τους, επειδή έπρεπε να διαλέξουν πού θα αφιερώσουν την ενέργειά τους κάθε φορά. Με την έλευση της πανδημίας, το συναίσθημα αυτό, δυστυχώς, δε μειώθηκε, παρά την παραμονή τους στο σπίτι. Αντίθετα, φαίνεται να επιτάθηκε.

Στην παρούσα έρευνα ως προς τη σωματική κόπωση, τα μεγαλύτερα ποσοστά εντοπίζονται στις γυναίκες με παιδιά που είναι παντρεμένες ή που συζούν. Η έρευνα του Eurofound (2020) έδειξε ότι περίπου το ένα τρίτο των ερωτηθέντων/θεισών δηλώνουν ότι στην τρέχουσα εργασιακή τους κατάσταση αισθάνονται σωματικά εξαντλημένοι/ες στο τέλος της εργάσιμης ημέρας «πάντα» ή «τις περισσότερες φορές». Αυτό το μερίδιο είναι μεγαλύτερο μεταξύ των γυναικών (35% σε σύγκριση με το 28% των ανδρών) και των νεότερων υπαλλήλων. Η αυξημένη ανάγκη για πολλαπλές εργασίες πρόσθεσαν μεγάλο βάρος στους ώμους των γυναικών. Η ανάγκη προσδιορισμού των ορίων μεταξύ προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής αλλά και η ισόρροπη συμμετοχή των ανδρών στις δουλειές του νοικοκυριού και στη φροντίδα των παιδιών είναι επιτακτική για τη σωματική, ψυχοκοινωνική και επαγγελματική ευημερία των γυναικών.

²⁶ Hennekam, S., & Shymko, Y. (2020). Coping with the COVID-19 crisis: Force majeure and gender performativity. *Gender, Work and Organization*, 27, pp:788–803. Available from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gwao.12479>

²⁷ Eurofound. (2020). Living, working and COVID-19: First findings – April 2020. Dublin. Available from: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2020/living-working-and-covid-19-firstfindings-april-2020>.

Τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες ανησυχούν για το μέλλον τους, με τις γυναίκες να ανησυχούν λίγο περισσότερο από ότι οι άνδρες. Οι πιο πιεσμένοι επαγγελματικά εμφανίζονται οι άνδρες με παιδιά. Ανάμεσα σε αυτούς, 1 στους 2 δήλωσε περισσότερο πιεσμένος κατά τη διάρκεια της καραντίνας συγκριτικά με τη σύντροφό του. Μάλιστα, και οι γυναίκες συνηγορούν στην επαγγελματική πίεση των συζύγων/συντρόφων τους. Χαρακτηριστικά, οι γυναίκες με παιδιά, παντρεμένες ή που συζούν δηλώνουν πως οι πιο πιεσμένοι επαγγελματικά ήταν οι σύντροφοί τους με πανομοιότυπα ποσοστά. Στα ζευγάρια χωρίς παιδιά δεν εμφανίζονται αξιόλογες διαφορές ανάμεσα στα φύλα.

5. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες ζουν τη ζωή τους ανάμεσα στη δημόσια σφαίρα (αμειβόμενη εργασία) και στην ιδιωτική σφαίρα (μη αμειβόμενη εργασία- κάθε είδους απασχόληση άνευ αμοιβής όπως λ.χ. οικιακές εργασίες, φροντίδα των παιδιών, ηλικιωμένων κλπ). Ανάμεσα σε αυτές τις δύο σφαίρες, οι άνδρες και οι γυναίκες προσπαθούν να βρουν και ελεύθερο χρόνο για τον εαυτό τους και την ξεκούρασή τους (European Parliament: 2016)²⁸.

Η συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής αποτελεί ένα ζήτημα με πολλαπλές διαστάσεις και για τον λόγο αυτό, εντάσσεται στο πλαίσιο διαφόρων πολιτικών όπως π.χ. της πολιτικής για την ισότητα των φύλων, της πολιτικής απασχόλησης, της πολιτικής για την οικογένεια και την κοινωνική πολιτική (Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., κ.ά, 2016)²⁹.

Η συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής αποτελεί για τις εργαζόμενες γυναίκες ζητούμενο και είναι μία καθημερινή πρόκληση.

Η συνεχής προσπάθεια των γυναικών να ισορροπήσουν ανάμεσα στις επαγγελματικές, οικογενειακές και προσωπικές τους υποχρεώσεις φαίνεται να επιβαρύνεται κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, όπως προκύπτει τόσο από την επισκόπηση της

²⁸European Parliament. (2016). Differences in men's and women's work, care and leisure time. Document prepared for the FEMM Committee. Brussels: European Parliament. Available from:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556933/IPOL_STU\(2016\)556933_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556933/IPOL_STU(2016)556933_EN.pdf)

²⁹Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., Κατσής, Α., Παπαδημητρίου, Π. (Επιμ.). (2016), (Αν) ισορροπία εργασίας και προσωπικής ζωής. Μια ποσοτική έρευνα στην Ελλάδα της κρίσης. Αθήνα: Κέντρο Μέριμνας Οικογένειας και Παιδιού (ΚΜΟΠ).

βιβλιογραφίας καθώς και από την ποσοτική μας έρευνα αλλά και από περιγραφές αποκρινόμενων γυναικών στο πλαίσιο της ποιοτικής μας έρευνας.

«Η καραντίνα ήταν ο κύριος λόγος που δεν μπόρεσα να επιστρέψω στην εργασία μου»,

«Παραιτήθηκα από τη δουλειά μου καθώς η πανδημία είχε αρνητική συνέπεια στην υγεία μου και τώρα δυσκολεύομαι να βρω δουλειά»,

«Έκλεισα αναγκαστικά την επιχείρησή μου και άρχισα να δουλεύω με μερική απασχόληση μέσω τηλεργασίας »,

«..βρέθηκε το παιδί να μένει μόνο πολλές ώρες στο σπίτι και αυτό μου αύξησε το άγχος για τις ώρες που δουλεύω»,

«...αν και τυπικά δικαιούμουν την άδεια ειδικού σκοπού, δεν κατάφερα να την πάρω καθώς είχα θέση ευθύνης στην εργασία μου και δεν μου το επέτρεψαν οι ανώτεροι μου ή οι συνθήκες»,

«..στην αρχή μου άρεσε η εμπειρία αλλά από ένα σημείο και μετά άρχισα να πέφτω σε κατάθλιψη, χωρίς να μπορώ να βγω από το τέλμα».

Η συμφιλίωση εργασίας και οικογενειακής/ιδιωτικής ζωής δεν αποτελεί μια απλή έννοια αλλά ένα σύνθετο πλέγμα από κοινωνικά κατασκευασμένες νόρμες, ρόλους και πολιτικές, οι οποίες διαμορφώνονται τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., κ.ά, 2016)³⁰.

Πέρα από τον σύνθετο χαρακτήρα της έννοιας της συμφιλίωσης προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, η σχετική βιβλιογραφία υπογραμμίζει την ανάγκη εφαρμογής μιας ολοκληρωμένης πολιτικής συμφιλίωσης, η οποία πρέπει να περιλαμβάνει τη δημιουργία υπηρεσιών φροντίδας για τα παιδιά και τα εξαρτώμενα μέλη, την υιοθέτηση πιο ευέλικτων μοντέλων απασχόλησης και ωραρίων εργασίας και κυρίως την ενθάρρυνση της ίσης κατανομής των οικογενειακών ευθυνών και των επαγγελματικών υποχρεώσεων ανδρών και γυναικών με αναφορά στην κατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια (Μουσούρου, 2004)³¹.

³⁰ Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., Κατσής, Α., Παπαδημητρίου, Π. (Επιμ.). (2016), (Αν) ισορροπία εργασίας και προσωπικής ζωής Μια ποσοτική έρευνα στην Ελλάδα της κρίσης. Αθήνα: Κέντρο Μέρμνας Οικογένειας και Παιδιού (ΚΜΟΠ).

³¹ Μουσούρου, Λ (2004), "Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις", (Επιμέλεια: Στρατηγάκη Μ.). Αθήνα: Gutenberg.

Η πρόσφατη πανδημική κρίση αποτελεί μια ακόμη σύνθετη μεταβλητή στην επίλυση του προβλήματος της συμφιλίωσης εργασίας και οικογενειακής/ιδιωτικής ζωής. Οι συνθήκες εγκλεισμού, η κοινωνική αποστασιοποίηση, η ύφεση σε συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας, η γενικότερη επαγγελματική και οικονομική ανασφάλεια, η επιστροφή ενηλίκων παιδιών στο πατρικό σπίτι, καθώς και η πλημμελής εξοικείωση των ανδρών με τη χρήση των γονεϊκών αδειών, των αδειών ειδικού σκοπού και τη συμμετοχή τους στη φροντίδα των παιδιών κατά τα πρώτα έτη, συμβάλλουν στην επιδείνωση της συμφιλίωσης προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής για τις γυναίκες.

Συνεπώς, πρόδηλη είναι, η ανάγκη αναδιαμόρφωσης των πολιτικών συμφιλίωσης τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, παράλληλα με την αναδιαμόρφωση των επιμέρους πολιτικών (απασχόλησης, κοινωνικής πρόνοιας κ.ά), ώστε αυτές να ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες των γονέων, των παιδιών και των άλλων εξαρτώμενων ατόμων σε βάθος χρόνου.

Η Ελλάδα έχει αναπτύξει ένα θεσμικό και νομικό πλαίσιο πολιτικών συμφιλίωσης, το οποίο περιλαμβάνει τα διάφορα είδη αδειών (μητρότητας, πατρότητας, γονεϊκή, ειδικού σκοπού κ.λπ.) και την παροχή υπηρεσιών φροντίδας και φύλαξης για τα παιδιά καθώς και άλλα άτομα σε ανάγκη όπως οι ηλικιωμένοι/ες.

Γενικά, αλλά και ειδικότερα σε ό,τι αφορά στη χώρα μας, σύμφωνα με όσα έχουν αναφερθεί μέχρι τώρα και συμπληρωματικά με όσα έχουν ήδη σχεδιαστεί και υλοποιηθεί από την Πολιτεία, προκύπτει, ότι επιτακτική ανάγκη είναι η άμεση δράση για την άμβλυνση των αρνητικών επιπτώσεων της πανδημικής κρίσης και των έμφυλων ανισοτήτων και στην ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια με επιπλέον μέτρα και χάραξη πολιτικών συμφιλίωσης. Σε κάθε περίπτωση τα επιπλέον μέτρα θα πρέπει να αναπτύσσονται τόσο σε οριζόντιο (δημόσιος, ιδιωτικός τομέας) όσο και σε κάθετο επίπεδο (εθνικό, ευρωπαϊκό) με στόχο την καλύτερη ποιότητα ζωής των εργαζόμενων ζευγαριών, των εργαζόμενων γονέων, των παιδιών τους καθώς και των ατόμων σε ανάγκη, λαμβάνοντας πάντα υπόψη την έμφυλη διάσταση. Οι προτάσεις πολιτικής προς υλοποίηση δεν θα πρέπει να αφορούν μόνον τους κρατικούς φορείς και την τοπική αυτοδιοίκηση αλλά και τις επιχειρήσεις, καθώς και το πώς θα μπορούσαν οι ίδιοι οι γονείς να ανταποκριθούν καλύτερα στις

επαγγελματικές και τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις (Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., κ.ά., 2016)³².

Ωστόσο, πέρα από τις νέες πολιτικές, πρωταρχικής σημασίας είναι να γίνει αντιληπτό ευρέως ότι, όπως αναφέρεται και στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021-2025, η δημιουργία του νομοθετικού πλαισίου δεν αρκεί για την παραγωγή των επιθυμητών αποτελεσμάτων. Απαιτείται συντονισμένη προσπάθεια από όλους/όλες τους/τις εμπλεκόμενους/ες.

Σε επίπεδο κυβέρνησης, προτείνεται ο συντονισμός των αρμόδιων υπουργείων (Εργασίας & Κοινωνικών Υποθέσεων, Υγείας, Εσωτερικών, Δικαιοσύνης, Ψηφιακής Διακυβέρνησης, Ανάπτυξης & Επενδύσεων, Παιδείας & Θρησκευμάτων) και των εποπτευόμενων από αυτά φορέων (ΚΕΘΚ.λπ.) ή και από ανεξάρτητες διοικητικά αρχές του κράτους όπως ο Συνήγορος του Πολίτη κ.λπ., με στόχο την αποτύπωση των αναγκών των γονιών υπό την οπτική του φύλου. Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσεται και η εφαρμογή της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου στους προϋπολογισμούς (genderbudgeting) που εισήχθη για πρώτη φορά στην κεντρική διοίκηση με τον νόμο 4604/2019. Η συνεκτίμηση της διάστασης του φύλου στον προϋπολογισμό βασίζεται στη δέσμευση της ΕΕ υπέρ της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου όπως διατυπώνεται στο άρθρο 8 της Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Ο σκοπός της συνεκτίμησης της διάστασης του φύλου στον προϋπολογισμό είναι να αυξηθεί η συμμετοχή στη διεργασία κατάρτισης προϋπολογισμών όπου συνεκτιμάται η διάσταση του φύλου και, συνεπώς, να προωθηθεί η διαφάνεια και η λογοδοσία. Αυτά γίνονται ακόμη πιο κρίσιμα στην εποχή της πανδημικής κρίσης.

Για την αποτελεσματική συνεκτίμηση της διάστασης του φύλου στον προϋπολογισμό απαιτούνται πολιτική βούληση, ανάληψη πρωτοβουλιών και ξεχωριστά δεδομένα ανά φύλο. Τέτοια δεδομένα μπορεί να είναι για παράδειγμα: α) ο συνολικός αριθμός εργαζόμενων μητέρων/πατέρων και ο συνολικός αριθμός ανέργων μητέρων/πατέρων, β) τα ποσοστά λήψης αδειών μητρότητας/πατρότητας (γονικής άδειας και άδειας ειδικού σκοπού) από μητέρες και πατέρες σε δημόσιο τομέα και στις επιχειρήσεις με αναφορά στους επαγγελματικούς κλάδους που αντιμετώπισαν τις μεγαλύτερες προκλήσεις στη

³² Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., Κατσής, Α., Παπαδημητρίου, Π. (Επιμ.). (2016), (Αν) ισορροπία εργασίας και προσωπικής ζωής Μια ποσοτική έρευνα στην Ελλάδα της κρίσης. Αθήνα: Κέντρο Μέρμνας Οικογένειας και Παιδιού (ΚΜΟΠ).

συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας, γ) οι διαθέσιμες υποδομές φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων ανά δήμο και περιφέρεια, δ) η δυνατότητα ενημέρωσης και εκπαίδευσης, ε) η λήψη ψυχολογικής στήριξης και η ενδυνάμωση των γυναικών.

Σε επίπεδο ιδιωτικών επιχειρήσεων, προτείνεται: α) ο εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας τους να αναφέρεται σε όρους για την ενθάρρυνση της συμφιλίωσης οικογενειακής/προσωπικής ζωής και εργασίας β) ο εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας να αναφέρεται σε διαδικασίες ετήσιου ελέγχου και αξιολόγησης του πλαισίου λειτουργίας τους ως προς το κατά πόσο είναι φιλικές προς την εξισορρόπηση εργασίας και οικογένειας π.χ. θεσμοθέτηση βραβείων για ευαισθητοποιημένες επιχειρήσεις, συμμετοχή στην πρωτοβουλία για την απονομή του σήματος ισότητας (έργο share) κ.λπ., γ) η ενθάρρυνση και χορήγηση αδειών σε εργαζόμενους/ες που έχουν παιδιά για τη φροντίδα τους, δ) η οργάνωση ενεργειών ενημέρωσης για τη μεγαλύτερη συμμετοχή των ανδρών στη φροντίδα των παιδιών μέσω συμμετοχής σε εκδηλώσεις, βιωματικά εργαστήρια κ.λπ., ε) η παροχή συμβουλών από καταρτισμένο προσωπικό του τμήματος ανθρωπίνου δυναμικού για καλύτερη και αποτελεσματικότερη συμφιλίωση προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούν να αξιοποιηθούν και σχετικά διαθέσιμα εργαλεία όπως το «Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης για την προώθηση πρωτοβουλιών ισότητας των φύλων στις επιχειρήσεις» (Θεοφιλόπουλος & Μοσχοβάκου, 2021)³³, που βοηθάει στην ενίσχυση των γνώσεων, την αύξηση της ευαισθητοποίησης και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων εργοδοτών/τριών και στελεχών επιχειρήσεων, προκειμένου να είναι σε θέση να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν πρωτοβουλίες για την επίτευξη της ισότητας των φύλων στο εργασιακό περιβάλλον.

Σε επίπεδο γονέων, οι εργαζόμενοι γονείς με παιδιά ή/και άτομα σε ανάγκη, ανεξάρτητα από το πλαίσιο πολιτικής που θα διαμορφώσουν οι δημόσιοι και οι ιδιωτικοί φορείς, είναι οι πλέον αρμόδιοι να αυτενεργήσουν. Θα πρέπει να πάρουν πρωτοβουλίες που θα τους επιτρέψουν να ανταποκρίνονται καλύτερα στις επαγγελματικές και οικογενειακές τους υποχρεώσεις, όπως ο διαμοιρασμός του συνολικού διαστήματος της γονικής άδειας με τέτοιο τρόπο ώστε και οι δύο γονείς να συμμετάσχουν ισομερώς στη φροντίδα των παιδιών

³³ Θεοφιλόπουλος, Θ & Μοσχοβάκου, Ν. (2021). Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης για την Προώθηση Πρωτοβουλιών Ισότητας των Φύλων σε Επιχειρήσεις. Αθήνα: ΚΕΘΙ

αμβλύνοντας τα υφιστάμενα κοινωνικά στερεότυπα. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να λειτουργήσουν παίρνοντας υπόψη τη φύση της δουλειάς τους και τις υποχρεώσεις τους, την ενθάρρυνση των ανδρών για συμμετοχή στις οικογενειακές υποχρεώσεις, την επιλογή της καταλληλότερης μορφής φροντίδας παιδιών ή ηλικιωμένων βάσει του ωραρίου απασχόλησής τους αλλά και του συνολικού τους εισοδήματος, τη συμμετοχή εργαζόμενων γονέων σε προγράμματα επιμόρφωσης και ενημέρωσης σχετικά με τη παροχή φροντίδας σε παιδιά και εξαρτώμενα μέλη.

Συμπερασματικά, για την άμβλυνση των αρνητικών επιπτώσεων της πανδημικής κρίσης και των έμφυλων ανισοτήτων στην ανακατανομή του χρόνου ανάμεσα στα ζευγάρια είναι απαραίτητη η λήψη μέτρων και η χάραξη πολιτικών για:

- την αποφυγή του αρνητικού αντίκτυπου στην πρόοδο που έχει σημειωθεί στη μείωση του μισθολογικού χάσματος και στην ισότητα των φύλων,
- την οικονομική ανάπτυξη των κλάδων που έχουν θιγεί και απασχολούν κυρίως γυναίκες,
 - την ενδυνάμωση της επιχειρηματικότητας γυναικών,
- τη μείωση των ψυχοκοινωνικών επιπτώσεων της πανδημίας και την προστασία των γυναικών που πλήττονται σκληρότερα από αυτές,
 - τη στήριξη και την προστασία των εργαζομένων,
- την προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων των γυναικών που με τα νέα αυξημένα καθήκοντά τους, λόγω της πανδημίας, αναγκάστηκαν να μειώσουν το ωράριο εργασίας τους ή που δεν μπορούν να εργαστούν αποδοτικά και αποτελεσματικά στην περίπτωση τηλεργασίας από το σπίτι, ή που έχασαν τη δουλειά τους, να ανακάμψουν,
- την ισότιμη πρόσβαση των τηλεεργαζομένων σε κατάρτιση και σε συνεχιζόμενη επαγγελματική ανάπτυξη, καθώς και ίσες ευκαιρίες προαγωγής και επαγγελματικής εξέλιξης, ιδιαίτερα σημαντικό για τις γυναίκες που εργάζονται εξ αποστάσεως, οι οποίες συχνά διαθέτουν λιγότερο χρόνο και περιορισμένη προσβασιμότητα σε δραστηριότητες που συμβάλλουν στην εξέλιξη της επαγγελματικής σταδιοδρομίας εκτός των ωραρίων εργασίας τους.

- την προσέγγιση της τηλεργασίας και συμφιλίωση προσωπικής και επαγγελματικής ζωή **με άξονα το «πώς» και όχι στο «εάν»** η τηλεργασία μπορεί να είναι χρήσιμη για την εξισορρόπηση της ζωής των εργαζομένων.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., Κατσής, Α., Παπαδημητρίου, Π. (Επιμ.). (2016), (Αν) ισορροπία εργασίας και προσωπικής ζωής Μια ποσοτική έρευνα στην Ελλάδα της κρίσης. Αθήνα: Κέντρο Μέριμνας Οικογένειας και Παιδιού (ΚΜΟΠ).

Θεοφιλόπουλος, Θ & Μοσχοβάκου, Ν. (2021). Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης για την Προώθηση Πρωτοβουλιών Ισότητας των Φύλων σε Επιχειρήσεις. Αθήνα: ΚΕΘΙ

Καραμεσίνη, Μ. & Συμεωνάκη, Μ. (2016). «Ισότητα των Φύλων στο Εργατικό Δυναμικό: Η συμφιλίωση της επαγγελματικής με την οικογενειακή/ιδιωτική ζωή στις Ελληνικές Βιομηχανίες». ΜΕΤΑ-ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΧΡΗΣΗΣ ΧΡΟΝΟΥ. Αθήνα: ΚΕΘΙ

Μουσούρου, Λ (2004), “Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις”, (Επιμέλεια: Στρατηγάκη Μ.). Αθήνα: Gutenberg.

Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. and M. Tertilt. (2020). The Impact of COVID-19 on Gender Equality. CRC TR 224 Discussion Paper Series. University of Bonn and University of Mannheim. Available from: <https://econpapers.repec.org/scripts/redirect.pf?u=http%3A%2F%2Fwww.sciencedirect.com%2Fscience%2Farticle%2Fpii%2FS0047272720301092;h=repec:eee:pubeco:v:189:y:2020:i:c:s0047272720301092>

Andrew, A., Cattan, S., CostaDias, M., Farquharson, C., Kraftman, L., Krutikova, S., Phimister, A., Sevilla, A. (2020). How are mothers and fathers balancing work and family under lockdown?. IFS Briefing Note BN290. Available from: <https://www.ifs.org.uk/uploads/BN290-Mothers-and-fathers-balancing-work-and-life-under-lockdown.pdf>

Cox, T. and Griffiths, A. (2005). The nature and measurement of work-related stress: theory and practice, Evaluation of human work (3rd ed.), (J.R. Wilson and N. Corlett, eds.), CRS Press, London

Del Boca, D., Oggero, N., Profeta, P., Rossi, M.C. (2020). Women’s and men’s work, housework and childcare, before and during COVID-19. Review of Economics of the Household. 18, pp:1001–1017. Available from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11150-020-09502-1>.

EIGE. (2020). Gender Equality Index 2020, GREECE. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available from: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/EL>

Eurofound & International Labour Organization. (2017). Working Anytime, Anywhere: The Effects on the World of Work. Publications Office of the European Union: Luxembourg; ILO: Geneva, Switzerland.

Eurofound. (2020). Living, working and COVID-19: First findings – April 2020. Dublin. Available from: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2020/living-working-and-covid-19-firstfindings-april-2020>.

European Parliament. (2016). Differences in men's and women's work, care and leisure time. Document prepared for the FEMM Committee. Brussels: European Parliament. Available from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556933/IPOL_STU\(2016\)556933_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556933/IPOL_STU(2016)556933_EN.pdf)

Folbre, N. (1995). " Holding hands at midnight": The paradox of caring labor. *Feminist economics*, 1(1), 73-92.

Folbre N. and J. Yoon (2008) "Economic Development and Time Devoted to Direct Unpaid Care Activities: An Analysis of the Harmonized European Time Use Survey (HETUS)." Paper commissioned for the United Nations Research Institute for Social Development, Geneva, 2008.

Fountoulakis et al. 2021. Self-reported changes in anxiety, depression and suicidality during the COVID-19 lockdown in Greece. *Journal of Affective Disorders*. Vol. 279, pp: 624-629

Giurge, L.M., Whillans, A.V. & Yemiscigil, A. 2021. A multicountry perspective on gender differences in time use during COVID-19. *PNAS*. 118 (12).

Hennekam, S., & Shymko, Y. (2020). Coping with the COVID-19 crisis: Force majeure and gender performativity. *Gender, Work and Organization*. 27, pp:788–803. Available from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gwao.12479>

Hjálmsdóttir, A. & Bjarnadóttir, V.S. (2020). I have turned into a foreman here at home": Families and work–life balance in times of COVID-19 in a gender equality paradise. *Gender Work Organ*. 28, pp: 268–283. Available from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gwao.12552>

International Labour Organization. (1993). Resolution concerning the International Classification of Status in Employment (ICSE), adopted by the Fifteenth International Conference of Labour Statisticians (January 1993).

Lodovici, M. S. (2021). The impact of teleworking and digital work on workers and society. European Parliament. Available from: https://www.aceb.cat/images/The_impact_of_teleworking.pdf

Oreffice, S. & Quintana-Domeque, C. 2021. Gender inequality in COVID-19 times: evidence from UK prolific participants. *Journal of Demographic Economics*. 87, pp.261–287

Parlapani, E., Holeva, V., Voitsidis, P., Blekas, A., Gliatas, I., Porfyri, G.N., Golemis, A., Papadopoulou, K., Dimitriadou, A., Chatzigeorgiou, A.F. and Bairachtari, V., (2020).

Peppou, L.E., Economou, M., Skali, T. et al. (2021). From economic crisis to the COVID-19 pandemic crisis: evidence from a mental health helpline in Greece. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci* 271, 407–409 (2021).

Skapinakis, et al, (2020) "Depression and Its Relationship with Coping Strategies and Illness Perceptions during the COVID-19 Lockdown in Greece: A Cross-Sectional Survey of the Population", *Depression Research and Treatment*, Article ID 3158954

UN Women. (2020). Whose time to care? Unpaid care and domestic work during Covid-19. *Gender and Covid*, (25 Nov), 1–10. Available from: <https://data.unwomen.org/publications/whose-time-care-unpaid-care-and-domestic-work-during-covid-19>

World Economic Forum (2021). *Global Gender Gap Report 2021*. Available from: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>

World of Work. Publications Office of the European Union: Luxembourg; ILO: Geneva, Switzerland.